

พลวัตของการควบคุมจัดการพื้นที่ตลาดชายแดนไทย - สปป.ลาว
จังหวัดหนองคาย ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์¹
Dynamics of Control and Management in the Thai - Laos
Border Marketplace, Nong Khai Province in Globalization¹

สุदारัตน์ ศรีอุบล² และ จักรพันธ์ ชัดชุ่มแสง^{3*}
Sudarat Sriubon² and Jaggapan Cadchumsang^{3*}

^{2,3}กลุ่มวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

^{2,3}Division of Sociology and Anthropology

^{2,3}สาขาวิชาสังคมศาสตร์

^{2,3}Department of Social Sciences

^{2,3}ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง

^{2,3}Center for Research on Plurality in the Mekong Region (CERP)

^{2,3}คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

^{2,3}Faculty of Humanities and Social Sciences

^{2,3}มหาวิทยาลัยขอนแก่น

^{2,3}KhonKaen University

*Corresponding Author

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอพลวัตการควบคุมพื้นที่ชายแดนไทย – สปป. ลาว จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน จังหวัดหนองคาย โดยใช้แนวคิดระบอบชายแดนในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ ข้อมูลที่ปรากฏในบทความเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัย

¹ เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ตลาดชายแดน: ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้ค้าลาวในพื้นที่ชายแดนไทย – สปป.ลาว”

หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุน การวิจัย ภายใต้โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านสังคมศาสตร์ – มนุษยศาสตร์

เชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก ประกอบกับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม มีผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้อาวุโสในชุมชน 5 คน ผู้นำชุมชน 3 คน เจ้าหน้าที่รัฐส่วนกลาง 2 คน เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น 4 คน ผู้ค้าลาวข้ามพรมแดน 22 คน แรงงานรับจ้างแบกของ 3 คน คนขับเรือ 3 คน คนขับรถรับจ้าง 3 คน เป็นต้น การเลือกผู้ให้ข้อมูลใช้ทั้งวิธีการเลือกแบบเฉพาะเจาะจงและการเลือกแบบให้ผู้ที่ให้ข้อมูลบอกต่อผู้ให้ข้อมูลคนต่อไป

ผลการศึกษาพบว่า หลังสิ้นสุดสงครามเย็น อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ที่มุ่งเน้นการสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศในด้านต่างๆ อาทิ ด้านสิทธิมนุษยชน สภาพแวดล้อม การค้าเสรี สิทธิและสิทธิบัตร ได้แผ่ขยายไปทั่วมุมโลก โดยเฉพาะในพื้นที่จุดผ่อนปรนบ้านหนองมนซึ่งเป็นชุมชนชายแดนที่ผู้คนทั้งสองฝั่งโขงมีความสัมพันธ์ยึดโยงกันผ่านเครือข่าย และมีลักษณะร่วมทางชาติพันธุ์เดียวกัน อีกทั้งมีความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจมาอย่างยาวนาน ภายหลังจากการที่ประเทศไทยได้ลงนามในอนุสัญญาการค้าระหว่างประเทศซึ่งสัตว์ปาและชนิดพืชป่าที่ใกล้สูญพันธุ์ หรือ “อนุสัญญาไซเตส” ซึ่งเป็นระบอบชายแดนที่เป็นระเบียบกฎเกณฑ์ในการควบคุมกำกับกิจกรรมการค้าข้ามพรมแดนของผู้คนและสินค้า ส่งผลให้วิถีการค้าขายสัตว์ป่าที่เป็นอาชีพประเพณีของผู้คนในพื้นที่ชายแดนได้กลายเป็นสิ่งที่ถูกเรียกว่า การลักลอบค้าขายสัตว์ป่าข้ามพรมแดน สะท้อนให้เห็นว่าระบอบการควบคุมชายแดนที่รัฐมุ่งเน้นให้พื้นที่ชายแดนมีความเป็นสากล มีเข้มงวด เป็นการมองพื้นที่ชายแดนแบบแข็งทื่อ (hard border) ที่เน้นเพียงความมั่นคงของรัฐไม่สามารถทำความเข้าใจความซับซ้อนและพลวัตของพื้นที่ชายแดน ผู้เขียนจึงเสนอมุมมองในการทำความเข้าใจวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ภายใต้อารมณีสถานการณ์ชายแดนแบบยืดหยุ่น (soft border) ที่ไม่อาจจะละเลยความสำคัญของกฎจารีตท้องถิ่น ระบบอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ยังดำรงอยู่ในพื้นที่ชายแดนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของระบอบในการควบคุมพื้นที่ชายแดนในแต่ละยุคสมัย

คำสำคัญ: ระบอบชายแดน, จุดผ่อนปรน, พื้นที่ชายแดนไทย - สปป. ลาว, โลกาภิวัตน์

Abstract

This article primarily deals with the dynamics of Thai-Lao border control at the Nong Mon Village Border Trade Checkpoint in Nong Khai Province, using the border regime concept in understanding phenomena. Based on a qualitative research, the data employed in this article were drawn from reviewed documents as well as fieldwork. The data collection techniques used during the fieldwork comprised in-depth interviews and participant and non-participant observations. The selected key informants included 5 community seniors, 3 community leaders, 2 central government officials, 4 local government officials, 22 trans-border Laotian petty traders, 3 load carrying workers, 3 transported boatmen, and 3 tricycle riders. Data were selected using both methods of purposive sampling and snowball technique.

According to the research, upon the end of the Cold War era, the notion known as Globalization was created in order to promote international cooperation in different aspects such as human rights, environments, free trade, copyright, and patentability. The aforementioned New World Order has spread throughout the world, including the area of Nong Mon Village Border Trade Checkpoint. Nong Mon is a border community, which people from the both sides of the borderline--the Mekong River--have been closely linked on the basis of kinship as well as ethnic origin. Socio-cultural and economic relations between the people from the both sides of the river have been established for a long time. Since Thailand has been a signatory to the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES), the border regime has played a vital role in controlling and monitoring transborder mobilities of people and goods. The way of wildlife trade is a tradition of people in the border area which has become what it was called the illegal wildlife trade across borders. Reflecting the democratic control of the border states focused

on border areas, there is a universal austerity as a border area, a rigid (hard border). The state's definition of border trade, which tends to diminish the complexity of border trade practices and considers the border trade as static rather than dynamic. The authors propose a view to understand economic life, society, and culture under a flexible border (soft border) which could not ignore the importance of the common law, patronage system, and kinship relationships. This is a relationship that has existed in the border area between the changes of the regime in control of the border area in each period.

Keywords: Border Regime, Border Trade Checkpoint, Thai- Lao PDR Borderland, Globalization

1. บทนำ

กระแสโลกาภิวัตน์และการเปิดเสรีทางการค้าส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการจัดการพื้นที่เศรษฐกิจชายแดน เกิดการปรับตัวในระดับมหภาคและระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะเกิดการขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในพื้นที่ชายแดนให้เกิดการเชื่อมโยงกิจกรรมต่างๆ ในระดับท้องถิ่นชายแดนที่ไปสัมพันธ์กับกิจกรรมที่เกิดขึ้นในระดับโลกในทิศทางที่เข้มข้นมากขึ้น (Anderson J. and O'dowd L., 1999) เห็นได้จากความพยายามในการควบคุมสินค้าและผู้คนชายแดนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่ไม่ได้ถูกจำกัดอยู่กับรัฐใดรัฐหนึ่ง แต่เป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างรัฐเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการควบคุมสอดส่องความเป็นไปของการข้ามพรมแดนให้มากยิ่งขึ้น แนวทางดังกล่าวมีความแตกต่างจากเครื่องมือในการควบคุมพื้นที่ชายแดนแบบเดิม ที่เป็นการกำหนดเขตแดนและอำนาจอธิปไตยของรัฐ อาทิ สันปันน้ำหรือแนวเทือกเขา อย่างไรก็ตามแม้ว่าอาณาเขตของรัฐมักแสดงออกในรูปแบบของการเขียนแผนที่ แต่สิ่งที่มีเกิดขึ้นควบคู่กัน คือ ด้านกันบริเวณชายแดน ที่มีเจ้าหน้าที่ควบคุมชายแดนและมีอำนาจบังคับใช้ในทางกฎหมายเพื่อแสดงถึงขอบเขตพื้นที่ที่รัฐมีอำนาจในการควบคุมจัดการพื้นที่ชายแดน (จักรกริช สังขมณี, 2561)

นอกจากมิติทางด้านภูมิรัฐศาสตร์และความมั่นคงของพื้นที่ชายแดน การพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงยังทำให้เกิดการเชื่อมต่อทางด้านเศรษฐกิจ การค้า การท่องเที่ยวอย่างกว้างขวาง และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของผู้นคนในพื้นที่ชายแดน เกิดการเชื่อมโยงประสานเข้าด้วยกันของสิ่งต่างๆ ที่ตัดข้ามเขตแดนของสังคมรัฐชาติผ่านการเดินทาง การเคลื่อนที่ของทุน ผู้คน สินค้า ขาวสาร อุดมการณ์ ความคิด ถือว่าพื้นที่ชายแดนถูกทำให้ยืด หด ปลดปล่อยให้ผู้คนและวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานทางประวัติศาสตร์และสังคมที่แตกต่างกันและที่มาจากต่างถิ่นต่างทางได้ติดต่อ ปะทะ ประสานกันและกันอย่างเข้มข้น หรือ เรียกว่า “สภาวะข้ามชาติ” (Transnationality) (Ong, 1999) ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่คนกลุ่มต่างมีการติดต่อเชื่อมโยงผ่านความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ไม่ได้จำกัดอยู่ภายในดินแดนของรัฐชาติใดรัฐชาติหนึ่ง แต่ติดต่อเชื่อมโยงข้ามอาณาเขตของรัฐชาติสมัยใหม่ ทำให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์กันของผู้คนอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้น

ความร่วมมือระหว่างรัฐที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ทั่วทุกมุมโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่เศรษฐกิจชายแดนไทย - สปป. ลาว จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน จังหวัดหนองคาย ปรากฏให้เห็นผ่านการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ จากเดิมที่เป็นความสัมพันธ์แบบเครือข่ายภายใต้ระเบียบชุมชนสองฝั่งโขง จนกระทั่งถูกผนวกเข้ากับการพัฒนาภายใต้นโยบาย “เปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้า” รวมทั้งได้รับผลจากการที่รัฐไทยได้ลงนามทำข้อตกลงในอนุสัญญาการค้าระหว่างประเทศซึ่งสัตว์ป่าและชนิดพืชป่าที่ใกล้สูญพันธุ์ (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora – CITES) โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นแกนนำในการสร้างความร่วมมือระหว่างกันของประเทศสมาชิก (ธโรธร ตูทองคำ. 2555) การบังคับใช้อนุสัญญาไซเตสในพื้นที่จึงเป็นผลพวงหนึ่งของการรับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์ โดยเงื่อนไขที่อนุสัญญาไซเตสมีผลบังคับใช้ในพื้นที่ตลาดชายแดน จุดผ่อนปรนบ้านหนองมนจึงประกอบด้วยเงื่อนไขในระดับมหภาคและระดับจุลภาค โดยเงื่อนไขในระดับมหภาคเกิดขึ้นจากผลจากการที่รัฐไทยได้ลงนามเป็นสมาชิกในอนุสัญญาสัญญาไซเตส อีกทั้งได้รับการจัดอันดับให้เป็นประเทศต้นทาง ทางผ่าน และปลายทางที่มีการลักลอบค้าขายสัตว์ป่าข้ามพรมแดนเป็นอันดับ 2 ของโลกรองจากประเทศจีน ส่งผลให้พื้นที่ที่มีการติดต่อกับข้ามพรมแดนต้องถูกควบคุมภายใต้อนุสัญญาดังกล่าวผนวกกับเงื่อนไขในระดับจุลภาค ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ กล่าวคือ พื้นที่ตลาดชายแดนจุดผ่อนปรนบ้านหนองมน เป็นพื้นที่การค้าสัตว์ป่า และพืชป่า มาอย่างยาวนานก่อนที่จะมีการบังคับอนุสัญญาไซเตส พื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นพื้นที่ที่มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของสินค้าประเภทสัตว์ป่า และพืชป่า ด้วยเงื่อนไขเบื้องต้นจึงส่งผลให้มีการบังคับใช้อนุสัญญาไซเตสในพื้นที่ ช่วงเวลาดังกล่าวทำให้ชุมชนชายแดนแม่น้ำโขงต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงหลายๆ ด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมที่เป็นผลมาจากความร่วมมือระหว่างประเทศที่มุ่งเน้นพัฒนาเศรษฐกิจ การค้า การลงทุนเป็นหลัก ทำให้รัฐเข้ามามีบทบาทในการจัดการควบคุมกิจกรรมการค้าการแลกเปลี่ยนในชุมชนชายแดนมากขึ้น (กนกวรรณ มะโนรมย์, 2554)

พื้นที่ดังกล่าวจึงถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่มีความพิเศษทางโครงสร้าง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการปะทะกันระหว่างท้องถิ่น รัฐ และโลก หากมองจากมุมมองของรัฐบาล

ที่ได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่สะท้อนให้เห็นความพยายามของรัฐในการเข้ามาจัดการพื้นที่ชายแดน ทั้งการอำนวยความสะดวกและควบคุมกิจกรรมการค้า (พฤษ์ เกาวิล, 2552) ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจข้ามพรมแดนในพื้นที่ตลาดชายแดน ในบางครั้งเกิดความตึงเครียดภายใต้กฎระเบียบของรัฐที่เน้นหลักสากลในด้านความมั่นคง คือ การบังคับอนุญาตให้ใช้ตราใช้ในการปราบปรามการค้าสัตว์ป่าและพืชป่าที่รัฐมองว่า เป็นการค่านอกระบบหรือการค้าผิดกฎหมายที่เป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ และส่งผลต่อภาพลักษณ์ทางลบของประเทศในสายตาของประชาคมโลก อย่างไรก็ตามด้วยลักษณะเฉพาะของความเป็นท้องถิ่นที่เคยทำการค้าอย่างเสรี มีการพึ่งพาอาศัยกันแบบเครือญาติ ส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมการค้าที่ไม่เป็นทางการยังดำเนินต่อไปได้ นอกจากนี้พื้นที่ดังกล่าวยังเป็นพื้นที่ที่มีความก้ำกึ่งของการใช้อำนาจของรัฐที่มีทั้งความเข้มงวดและผ่อนปรนขึ้นกับหน่วยงานที่เข้ามาใช้อำนาจในแต่ละบริบทของช่วงเวลา

ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงสนใจที่จะทำความเข้าใจพัฒนาการของการควบคุมจัดการพื้นที่ชายแดนไทย – สปป.ลาว ซึ่งเป็นการศึกษาในบริบทที่เชื่อมโยงกับกระแสโลกาภิวัตน์ ในมิติของการจัดระเบียบโลกใหม่ภายใต้การเกิดขึ้นขององค์กรเหนือรัฐ โดยใช้แนวคิดชายแดนศึกษาและแนวคิดระบอบชายแดนมาใช้ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่จุดผ่อนปรนบ้านหนองมนภายใต้การทำให้เป็นอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง และการเป็นสมาชิกที่ลงนามในอนุสัญญาไซเตส ภายใต้คำถามวิจัยที่ว่า ระเบียบในการควบคุมกำกับพื้นที่ชายแดนชายแดนในแต่ละช่วงเวลาเป็นอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร เป้าหมายหลักของบทความชิ้นนี้ของผู้เขียน คือ การสะท้อนให้เห็นว่า ในการควบคุมพื้นที่ชายแดน จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน ที่มีการบังคับใช้กฎเกณฑ์ที่เป็นสากลมากำกับดูแล แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่อาจจะเลยกฎจารีตท้องถิ่น ที่เป็นเงื่อนไขสำคัญในการเชื่อมประสานความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชายแดนสองฝั่งโขงท่ามกลางความพยายามในการควบคุมแบบรัฐสมัยใหม่

2. แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องนี้ผู้เขียนได้ทบทวนแนวคิดชายแดนศึกษาและแนวคิดระบอบชายแดน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 แนวคิดระบอบชายแดน

นักวิชาการต่างประเทศที่ได้อธิบายระบอบชายแดน (border regime) ผ่านนโยบายการควบคุมจัดการชายแดนในบริบทของสหภาพยุโรป แม้ว่าการควบคุมข้ามพรมแดนจะเป็นลักษณะสำคัญของรัฐชาติซึ่งเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับประเด็นของอำนาจอธิปไตยและความเป็นอิสระต่อพรมแดน แต่ในสภาพความเป็นจริงในการควบคุมกำกับดูแลพื้นที่ชายแดนมักมีความเกี่ยวข้องกับรัฐและชุมชน นโยบายรัฐในการควบคุมชายแดนจึงแบ่งเป็นหลายระดับ เช่น นโยบายระดับเหนือรัฐ (supranational) ระดับชาติ (national) และระดับท้องถิ่น (local) ที่มีลักษณะผสมผสานและซ้อนทับกันระหว่างแนวทางการปฏิบัติในแนวนอน (horizon) และแนวตั้ง (vertical) (Berg & Ehin, 2006) แนวทางการปฏิบัติดังกล่าว (local) สามารถมองผ่านสามมิติ คือ 1) ประเภทของการทำหน้าที่ (type of functions) 2) รูปแบบของการควบคุมจัดการ (mode of governance) เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับรัฐชาติเชื่อมโยงกับอำนาจอธิปไตยและความเป็นอิสระในการควบคุมพื้นที่ชายแดนและ 3) ระดับการเปิดหรือการเฝ้าระวังของชายแดน (degree of openness) ซึ่งเป็นผลมาจากข้อจำกัดและสิ่งจูงใจที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดน (บุศรินทร์ เลิศชวลิตสกุล, 2561) โดยประเภทของการทำหน้าที่และรูปแบบของการควบคุมจัดการของรัฐกับชุมชนจะต้องมีความสอดคล้องกัน ไม่เช่นนั้นจะทำให้เกิดความไม่สอดคล้องของนโยบายของรัฐต่อชุมชนท้องถิ่น (Berg & Ehin, 2006) แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดนที่มีความลึกลับจึงทำให้กลายเป็นทั้งข้อจำกัดและสิ่งกระตุ้นของผู้กระทำที่มีกลยุทธ์ต่างๆ ที่ซับซ้อนและหลากหลาย อันเป็นผลมาจากกระบวนการตัดสินใจของผู้ปฏิบัติและการกำหนดนโยบายที่ทำให้เกิดช่องว่างในการใช้อำนาจอย่างตรงไปตรงมา ระบอบชายแดนจึงไม่ได้เป็นเพียงระบบการควบคุมอย่างเดี่ยว หากแต่ครอบคลุมไปถึงการสะท้อนมุมมองแนวคิดและอุดมการณ์ผ่านระบบอีกด้วย

ผู้เขียนนำแนวคิดระบอบชายแดนมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์การควบคุมพื้นที่ชายแดนในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งสะท้อนถึงวิถีปฏิบัติของรัฐและผู้คนชายแดนอันเป็นผลมาจากแนวคิดระบอบชายแดนที่ปรากฏให้เห็นผ่าน “ข้อห้ามในการซื้อขายสัตว์ป่าและพืชป่าตามอนุสัญญาไซเตส” มาเป็นกรณีศึกษาที่ใช้ในการทำความเข้าใจการควบคุมกำกับพื้นที่ชายแดน จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน ดังนั้น ระเบียบข้อบังคับในการควบคุมผู้คนและสินค้าในพื้นที่จุดผ่อนปรนจึงไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่หรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้การรวมตัวเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกองค์การสหประชาชาติ และการรวมกลุ่มกันในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง ทำให้ทั้งรัฐไทยและ สปป. ลาว ได้ลงนามในอนุสัญญาไซเตส ซึ่งทำให้เห็นว่าเงื่อนไขทางนโยบายจากองค์กรเหนือรัฐได้ถูกส่งผ่านมายังรัฐส่วนกลางและรัฐท้องถิ่น

ในการวิเคราะห์พลวัตการควบคุมพื้นที่ชายแดน จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน ผู้เขียนจะแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นสามส่วนเพื่อสะท้อนให้เห็นบทบาทการใช้อำนาจที่มีการเปลี่ยนแปลงตามเงื่อนไขของเวลาและนโยบายจากภายนอกที่ส่งผ่านมายังพื้นที่ชายแดน ซึ่งจากเดิมระบอบการควบคุมพื้นที่ชายแดนจะใช้ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและระเบียบชุมชนสองฝั่งโขงเป็นกรอบกติกาในการอยู่ร่วมกันของผู้คนทั้งสองฝั่ง ต่อมาภายหลังจากการรวมตัวภายใต้กรอบภูมิภาคแม่น้ำโขง ประเทศสังคมนิยมในอินโดจีน ได้หันมาปฏิรูปเศรษฐกิจด้วยการเปิดรับตลาดให้เป็นกลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจ โดยลาวหันมาใช้แนวทาง “จินตนาการใหม่” ใน พ.ศ. 2529 และไทยได้มีนโยบาย “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” ในช่วง พ.ศ. 2531 - 2534 เพื่อให้สอดคล้องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของโลก ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางนโยบายจึงทำให้พื้นที่ชายแดนถูกกำกับดูแลภายใต้ความร่วมมือของรัฐในหลายระดับ รวมทั้งมีตัวแสดงจากองค์กรเหนือรัฐที่เข้ามามีส่วนร่วมในการควบคุมกิจกรรมการค้าที่บริเวณชายแดนมากขึ้น (พุกฤษ์ เกาถวิล และสุธีร์ สาดราคม, 2554)

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนงานวิจัยที่ผ่านมาเกี่ยวกับการควบคุมจัดการพื้นที่ชายแดนพบว่า งานศึกษาส่วนใหญ่มุ่งให้ความสำคัญกับการควบคุมจัดการพื้นที่ชายแดนในมิติใดมิติหนึ่ง โดยเฉพาะมิติด้านความมั่นคงของชาติ งานศึกษาดังกล่าว มองว่า พื้นที่ชายแดนสัมพันธ์กับวิถีปฏิบัติ (practice) ของรัฐในแง่ที่เป็นมาตรการ แนวทาง และวิธีการต่างๆ ซึ่งจะถูกกำหนดโดยปัจจัยที่สำคัญ ได้แก่ อำนาจอธิปไตยและบรรทัดฐานของสังคมระหว่างประเทศซึ่งรัฐที่เป็นสมาชิกยึดถือร่วมกัน การลักลอบข้ามพรมแดนจึงกลายเป็นปฏิบัติการที่ฝ่าฝืนอำนาจอธิปไตยของการเป็นภัยคุกคาม เป็นความสัมพันธ์ที่ต่อสู้ ชวชิง ชัดแย้งเชิงผลประโยชน์ระหว่างหน่วยงานรัฐกับผู้ทำการค้านอกระบบ มุมมองนี้อาจมองโดยยึดผลประโยชน์ของรัฐชาติเพียงอย่างเดียว (ศุภมิตร ปิติพัฒน์, 2553) เป็นต้น

ในขณะที่มีการศึกษาการค้าชายแดนอีกชุดหนึ่งที่พยายามโต้แย้งกับงานศึกษาชายแดนที่มองการค้านอกระบบว่าเป็นการมองผิวเผินภายใต้ฐานคิดการเก็บภาษีซึ่งเป็นรายได้ของรัฐ อาทิ งานศึกษาของ Margaret Niger-Thomas (2001); Flynn (1997); Egbert (2006); พฤษ์ เถาถวิล และเนตรดาว เถาถวิล (2561) ที่มองการค้านอกระบบในฐานะของกลวิธีหนึ่งของผู้ค้าชายแดนที่พยายามต่อรองและดิ้นรนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดีขึ้นกับปัจเจกบุคคลและกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มคนชายขอบที่มีความสามารถเป็นผู้กระทำกรหนึ่งที่สามารถฉกฉวยโอกาสใช้พื้นที่พรมแดนในการประคับประคองเศรษฐกิจท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ได้ เศรษฐกิจนอกระบบในบริบทนี้จึงทำหน้าที่เสมือนสิ่งหล่อเลี้ยงให้กับครอบครัวและชุมชน รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐยังเข้ามาพึ่งพิงเงินตราจากเศรษฐกิจนอกระบบผ่านการกักขัง การขอเรียกเก็บค่าสินบน เพื่อให้สามารถดำรงตำแหน่งในฐานะตัวแทนรัฐท้องถิ่นได้

ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของบุศรินทร์ เลิศชวลิตสกุล (2561) ที่มีข้อค้นพบว่า กฎเกณฑ์ของรัฐสมัยใหม่ส่งผลให้ระบอบการควบคุมชายแดนมีความเข้มข้นเพิ่มมากขึ้น แต่ผู้อพยพที่เป็นชาวไทยใหญ่ยังมีความพยายามในการหาแนวทางเพื่อต่อรองกับกฎเกณฑ์ในการฉกฉวยโอกาสในการเคลื่อนย้ายของผู้คนได้ประสบผลสำเร็จ และงานศึกษาของศิริพร ทองคนารักษ์ (2551) ที่มองว่า การเปิดจุดผ่อนปรนทำให้การ

เดินทางข้ามพรมแดนมีความถูกต้องได้รับการรับรอง แต่ต้องอยู่ภายใต้ระเบียบกฎเกณฑ์การข้ามแดนผ่านจุดผ่อนปรน แต่ในวันที่ไม่เปิดจุดผ่อนปรนหากชาวบ้านฝั่งไทยและลาวต้องการข้ามพรมแดนก็สามารถกระทำได้ผ่าน”ด่านประเพณี” ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า นอกเหนือจากวันที่รัฐกำหนดและให้การรับรอง ชาวบ้านจะใช้บริการข้ามพรมแดนไปมาได้ด้วยการสวมทับ “จุดผ่อนปรน” เป็นด่านประเพณี เพื่อรองรับความชอบธรรมในการข้ามพรมแดน ฉะนั้นพรมแดนจึงเป็นพื้นที่แห่งการต่อรองช่วงชิง ทั้งในเชิงของความหมายและการปฏิบัติกร

นอกจากนี้ยังมีงานวิชาการร่วมสมัยที่ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นโลกาภิวัตน์ได้แก่งานศึกษาของ Appadurai (1996) ที่มองว่า การเปิดเสรีด้านเศรษฐกิจที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดโลกาภิวัตน์ส่งผลให้พรมแดนระหว่างประเทศมีการเปิดกว้างมากขึ้น เกิดการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนที่ทวีความเข้มข้น เป็นผลให้รัฐอ่อนแอลง ในขณะที่งานศึกษาของ Walker (1999) ที่ได้ให้ความสนใจต่อประเด็นนโยบายการค้าเสรีที่มีผลทำให้แต่ละประเทศต้องเปิดพรมแดนรองรับการเคลื่อนย้ายข้ามไปมาของผู้คนและสินค้า Walker เสนอว่า การเปิดเสรีทางการค้าไม่ได้ทำให้รัฐชาติลดบทบาทลง แต่รัฐมีการปรับเปลี่ยนบทบาทในการควบคุมและอำนวยความสะดวกในพื้นที่ชายแดน รัฐชาติจึงไม่ได้มีอำนาจที่จะกำหนดกติกาต่างๆ ในบริเวณชายแดนแต่เพียงฝ่ายเดียว เนื่องจากผู้คนชายแดนมีความสามารถเป็นผู้กระทำกรที่สามารถสร้างสรรค์ ตอบโต้ ต่อรอง ผ่านกิจกรรมต่างๆ

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ที่ทำให้เกิดข้อถกเถียงความร่วมมือระหว่างประเทศและทำให้เกิดระเบียบกฎเกณฑ์ในการควบคุมกำกับผู้คนและสินค้าในพื้นที่ชายแดน ซึ่งผู้เขียนเรียกระเบียบกฎเกณฑ์ข้างต้นนี้ว่า “ระบบชายแดน” อย่างไรก็ตามงานวิจัยที่กล่าวมาข้างต้นได้สะท้อนให้เห็นถึงความ เป็นเป็นชายแดนที่ผู้กระทำกรในพื้นที่สามารถตอบโต้ ต่อรอง กับกฎเกณฑ์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามบริบทเฉพาะของพื้นที่

3. ระเบียบวิธีวิจัย

ข้อมูลที่ใช้เขียนบทความนี้ได้มาจากการทำวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งให้ความสำคัญกับพลวัตของปรากฏการณ์ (ชาย โพธิ์สีดา, 2547) เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และการภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตการณ์ทั้งแบบไม่มีส่วนร่วม ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงแรกที่คุณเขียนได้ลงพื้นที่เพื่อสำรวจบริบทของตลาดชายแดน โดยสังเกตปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ค้าลาวกับเจ้าหน้าที่รัฐไทย คนขับเรือ แรงงานรับจ้างแบกของ เพื่อช่วยให้คุณเขียนสามารถเข้าถึงข้อมูลเชิงลึกและความชัดเจนในปรากฏการณ์ที่มีบริบทเฉพาะ จากนั้นผู้เขียนได้มีส่วนเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในการร่วมกิจกรรมการค้าขายของผู้ค้าลาวในวันที่มีตลาดชายแดน จึงกล่าวได้ว่า การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม จะเกิดขึ้นในระยะแรกที่คุณเขียนเข้าไปในพื้นที่ศึกษา เพื่อสังเกตสภาพแวดล้อมของจุดผ่อนปรน แบบแผนการค้าขายในตลาดชายแดน ผู้ค้า ผู้ซื้อและสินค้า ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนไทยและลาวในพื้นที่ตลาดชายแดน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐที่ควบคุมการข้ามแดนกับประชาชนลาวที่ข้ามแดน สังเกตปฏิสัมพันธ์ของบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องตลาดชายแดน รวมถึงสังเกตการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐในจุดผ่อนปรน หลังจากการที่คุณเขียนได้เข้าไปพูดคุย แนะนำตัว ชี้แจงวัตถุประสงค์และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าหน้าที่รัฐในสำนักงานตรวจคนเข้าเมืองในบริเวณจุดผ่อนปรน และในขณะเดียวกันผู้เขียนได้เข้าไปพูดคุยเพื่อสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับผู้ค้าลาว จนกระทั่งได้มีโอกาสในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมการค้าขายชายแดน เช่น การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมการค้าขายสินค้าร่วมกับผู้ค้าลาว เป็นต้น

บทความนี้เขียนขึ้นจากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในช่วงปี 2559 – 2561 เป็นเวลา 24 เดือน ผู้ให้ข้อมูลในงานศึกษานี้ประกอบด้วยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้รู้ในชุมชน จำนวน 8 คน ใช้วิธีการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง โดยแบ่งเป็นผู้ในชุมชนจำนวน 3 คน ผู้อาวุโสในชุมชน จำนวน 5 คน เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลต้องมีคุณสมบัติที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ อาศัยอยู่ในพื้นที่เป็นเวลานาน และมีประสบการณ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนไทย - ลาว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง ในพื้นที่ตลาดชายแดนบ้านหนองมน เจ้าหน้าที่รัฐที่มีบทบาทหลักในการจัดการพื้นที่ตลาดชายแดน ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่รัฐส่วนกลาง จำนวน 2

คน และเจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น จำนวน 4 คน โดยมีการเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) จากฝั่งไทยเป็นหลัก โดยมีคุณสมบัติเป็นผู้ที่มีบทบาทหลัก และมีประสบการณ์ในการควบคุม ตรวจตราพื้นที่ตลาดชายแดนเป็นระยะเวลานาน ในส่วนผู้ให้ข้อมูลที่เป็นผู้ค้าลาวรายย่อย จะครอบคลุมผู้ค้าลาวทั้งสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่หนึ่ง ผู้ค้าท้องถิ่นชาวลาว จำนวน 17 คน เป็นผู้ค้าลาวที่ข้ามพรมแดนบริเวณด่านประเพณีบ้านไชยะสี โดยใช้บัตรผ่านแดนชั่วคราวในการเดินทางไป - กลับ ส่วนใหญ่จะไม่มีการค้าสินค้า ผู้ค้าลาวกลุ่มนี้ครอบคลุมทั้งผู้ค้าลาวที่มีพื้นที่การขายสินค้าในพินงมาแหงน จำนวน 7 คน และมีผู้ค้าลาวจำนวนหนึ่งที่เป็นผู้ค้าหน้าด่าน เป็นผู้ที่ขายสินค้าสัตว์ป่าให้กับผู้บริโภคที่เป็นชาวประจำ จำนวน 10 คน และกลุ่มที่สอง ผู้ค้าลาวจากเวียงจันทน์ จำนวน 5 คน เป็นผู้ค้าลาวที่เดินทางข้ามพรมแดนบริเวณสะพานมิตรภาพไทย - ลาว จังหวัดหนองคาย โดยใช้หนังสือเดินทาง (passport) ผู้ค้าลาวกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะค้าสินค้าในประเทศไทยเพื่อเดินทางค้าขายตามจุดผ่อนปรนในจังหวัดหนองคาย การเลือกผู้ให้ข้อมูลทั้งสองกลุ่มเลือกแบบบอกต่อผู้ให้ข้อมูลคนต่อไป (snowball technique) โดยคำนึงถึงคุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูล ในด้านเพศ อายุ ประเภทสินค้า ประสบการณ์ในการค้าขายข้ามพรมแดน และภูมิฐานะ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความหลากหลายกระจายตัวและครอบคลุม อย่างไรก็ตามแม้ว่าผู้เขียนพยายามหาความหลากหลายของผู้ให้ข้อมูลในด้านเพศ แต่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม พบว่า ผู้ค้าลาวที่เดินทางข้ามพรมแดนเพื่อค้าขายสัตว์ป่าส่วนใหญ่มักเป็นเพศหญิง ทำให้ผู้ให้ข้อมูลในส่วนของผู้ค้าลาวเป็นเพศหญิงทั้งสิ้น

ผู้ให้ข้อมูลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในตลาดชายแดน ประกอบด้วย แรงงานรับจ้างแบกของ จำนวน 3 คน คนขับเรือ จำนวน 3 คน คนขับรถรับจ้าง จำนวน 3 คน ผู้บริโภคชาวไทย จำนวน 6 คน และผู้ค้าชาวไทย จำนวน 2 คน เป็นต้น การเลือกผู้ให้ข้อมูลกลุ่มนี้ใช้วิธีการให้ผู้ให้ข้อมูลบอกต่อผู้ให้ข้อมูลคนต่อไป (snowball technique)

งานศึกษานี้มีหน่วยในการวิเคราะห์ 3 ระดับ คือ 1) ระดับปัจเจกบุคคล เป็นการวิเคราะห์ผ่านตัวบุคคลนั้นเพื่อให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับกลวิธีต่อรองของผู้ค้าลาวกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจข้ามพรมแดน 2) ระดับกลุ่ม

เป็นกลุ่มของเจ้าหน้าที่รัฐไทย และกลุ่มคนขับเรือ กลุ่มคนขับรถสามล้อ และคนแบกของการวิเคราะห์ระดับกลุ่มจะแสดงให้เห็นภาพของการดำเนินกิจกรรมการค้าข้ามพรมแดน และ 3) ระดับชุมชน การวิเคราะห์ระดับชุมชนจะแสดงให้เห็นภาพพัฒนาการความสัมพันธ์ของผู้คนชายแดนทั้งสองฝั่งที่มีความสัมพันธ์กันมายาวนานก่อนการแบ่งเส้นเขตแดนรัฐชาติ

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจะเก็บข้อมูลผู้เขียนได้เก็บข้อมูลจากฝั่งไทยเป็นหลัก ส่วนการเก็บข้อมูลจากฝั่งลาว ผู้เขียนจะอาศัยช่วงเวลาที่มีการจัดงานบุญประเพณีในการเดินทางข้ามแดนเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล การจดบันทึกข้อมูลในสนาม ผู้เขียนเลือกใช้ตามความเหมาะสมของสถานการณ์ ในบางครั้งใช้การจดบันทึกระหว่างการสัมภาษณ์และการบันทึกเสียงร่วมด้วย โดยบางสถานการณ์จะไม่มีกรจดบันทึกในสนาม แต่มีการบันทึกเสียงและจดประเด็นสำคัญทันทีที่ออกจากสนาม เช่น การสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่ข้อมูลบางอย่างมีความเปราะบาง รวมทั้งการใช้ผู้เขียนสังเกตเห็นกิริยาท่าทางของผู้ให้ข้อมูลที่มักมีท่าที่ไม่ผ่อนคลายเมื่อผู้เขียนมีการจดบันทึก ผู้เขียนจึงพยายามให้การชวนพูดคุยผ่านการสนทนาแบบเป็นธรรมชาติให้มากขึ้น และใช้การจดจำข้อมูลแล้วรีบจดบันทึกในภายหลัง

ส่วนการตรวจสอบและการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้เขียนได้ตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล เกี่ยวกับเวลา สถานที่และบุคคล โดยมีกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งระหว่างการสัมภาษณ์และวิเคราะห์ข้อมูลหลังจากออกจากพื้นที่วิจัย ในการวิเคราะห์ข้อมูลระหว่างการสัมภาษณ์ หากผู้เขียนพบว่าข้อมูลบางส่วนตกหล่น ก็กลับไปถามซ้ำกับผู้ให้ข้อมูลรายเดิมอีกครั้งเพื่อให้ข้อมูลที่สำคัญของเรื่องที่ศึกษามีความสมบูรณ์ และหากพบว่าข้อมูลบางอย่างไม่ตรงกัน ผู้เขียนใช้วิธีการขอสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลรายเดิมซ้ำอีกรอบเพื่อยืนยันคำตอบและใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลคนอื่นๆ เพื่อหาข้อสรุปที่ชัดเจนร่วมกัน ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้เขียนได้คำนึงถึงจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ทุกขั้นตอนของการวิจัย โดยการขอความยินยอมจากผู้ให้ข้อมูล ไม่มีการกดดันหรือบีบบังคับหรือให้สินจ้างรางวัลเพื่อจูงใจให้บุคคลเข้าร่วมวิจัยแต่อย่างใด นอกจากนี้ในการนำเสนอผลการวิจัยผู้เขียนได้ปกป้องความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลโดยใช้นามสมมติในด้านของพื้นที่วิจัยผู้เขียนได้ใช้นามสมมติกับพื้นที่วิจัยเพื่อป้องกันผลกระทบกับผู้ให้ข้อมูล

4. ผลการศึกษา

ก่อนที่ผู้เขียนได้จะนำเสนอพลวัตของการควบคุมจัดการพื้นที่เศรษฐกิจชายแดนไทย – สปป.ลาว จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน จังหวัดหนองคาย อย่างไรก็ตามในส่วนแรกผู้เขียนจะอธิบายถึงบริบทของพื้นที่ชายแดนไทย – สปป.ลาว จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน จังหวัดหนองคาย ดังนี้

4.1 หนองมนไชยະสี: พื้นที่ตลาดชายแดนไทย – สปป.ลาว จังหวัดหนองคาย

จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน จังหวัดหนองคายตั้งอยู่ตรงข้ามด่านประเพณีบ้านไชยະสี สปป.ลาว ซึ่งตั้งอยู่ใกล้อุทยานแห่งชาติเขาคายของประเทศลาวประมาณสิบกิโลเมตร อุทยานดังกล่าวเป็นพื้นที่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์ป่าและพันธุ์พืชต่างๆ อีกทั้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และเป็นแหล่งต้นกำเนิดของสินค้าที่มาจากสัตว์ป่าและพันธุ์พืช สินค้าส่วนใหญ่ที่ผู้ค้าลาวในพื้นที่ตลาดชายแดนบ้านหนองมนจึงมักเป็นสัตว์ป่า พืชป่า นอกจากนี้ยังมีสินค้าประเภทอื่นๆ เช่น พืชผักตามฤดูกาล เครื่องจักสาน เป็นต้น พื้นที่ดังกล่าวเดิมเป็นเพียง “ช่องทางการค้าตามธรรมชาติ” ซึ่งเป็นเส้นทางที่นิยมของชาวลาวและชาวไทยใช้ในการข้ามแดนมายาวนาน ซึ่งเป็นรูปแบบการข้ามแดนที่ไม่มีกฎหมายรองรับ แต่เป็นการข้ามแดนโดยใช้ความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นกลไกในการรับรองการเดินทางข้ามแดน พื้นที่ดังกล่าวจึงมีบทบาทในการติดต่อค้าขาย เยี่ยมเยือนญาติพี่น้อง ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ต่อมาจึงได้ถูกยกระดับให้กลายเป็น “จุดผ่อนปรน” ที่มีสถานะทางกฎหมายรองรับและมีการควบคุมจัดการจากหน่วยงานราชการทั้งในระดับเหนือรัฐ รัฐและท้องถิ่น

จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน เปิดทำการเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2542 ในช่วงแรกเปิดสัปดาห์ละสองวัน คือ วันอาทิตย์และวันพุธ เวลา 08.30 - 16.30 น. ต่อมาใน พ.ศ. 2556 ผู้ว่าราชการจังหวัดหนองคายได้มีการหารือร่วมกันกับเจ้าแขวงบอลิคำไซ เพื่อแลกเปลี่ยนความร่วมมือกันในด้านต่างๆ และเห็นชอบให้เพิ่มจำนวนวันสำหรับการเปิดจุดผ่อนปรนเป็นสัปดาห์ละสามวัน คือ วันพุธ วันศุกร์ และวันอาทิตย์ เพื่ออำนวยความสะดวกให้ผู้คนในการข้ามไปร่วมกิจกรรมบุญประเพณีจุดผ่อนปรนบ้านหนองมน

มีพื้นที่ 8 ไร่ 2 งาน 20 ตารางวา (สถาบันยุทธศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2557) ในอดีตพื้นที่ตลาดเป็นดินลูกรัง ในช่วงฤดูฝนจะมีโคลนตามและพื้นที่ขึ้นและไม้สะดวกต่อการเดินจับจ่ายใช้สอย ต่อมาใน พ.ศ. 2551 จึงได้มีการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน โดยการเทคอนกรีตครอบคลุมพื้นที่จุดผ่อนปรนและมีการจัดโซนการขายสินค้า เป็นต้น โดยที่ตั้งของจุดผ่อนปรนบ้านหนองมนแสดงให้เห็นดังภาพที่ 1

ที่มา: ดัดแปลงจาก www.googlemap.com

ที่มา: ดัดแปลงจาก www.googlemap.com

ภาพที่ 1 ที่ตั้งของจุดผ่อนปรนบ้านหนองมน

ในการควบคุมกำกับกิจกรรมการค้าในพื้นที่จุดผ่อนปรนมีผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหลากหลายกลุ่ม อาทิ เจ้าหน้าที่รัฐ การบริหารจัดการพื้นที่ตลาดชายแดน จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน แบ่งออกเป็นสองฝ่าย ประกอบด้วย ฝ่ายแรก คือ ฝ่ายบริหาร ประกอบด้วย องค์การบริหารส่วนตำบลหนองมน มีหน้าที่ในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและจัดเก็บค่าเช่าจากพื้นที่ตลาด โดยให้ผู้ค้าทั้งชาวไทยและชาวลาวมาเช่าเพื่อจำหน่ายสินค้าร้อยละ 20 บาท ปัจจุบันมีจำนวนประมาณ 200 ล้อค โดยแบ่งเป็นผู้ค้าชาวไทย

ประมาณหนึ่งร้อยห้าสิบ ลีด และผู้ค้าชาวลาวประมาณห้าสิบลีด อย่างไรก็ตาม จะเห็นว่า ในอดีตยังไม่มี การแบ่งโซนพื้นที่ตลาดอย่างเป็นระบบระเบียบ ทั้งผู้ค้าไทย และผู้ค้าลาวจึงขายในพื้นที่เดียวกัน แต่ในปัจจุบันมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การเทคอนกรีตในบริเวณจุดผ่อนปรน การทำอาคารเพื่อกันแดดและฝน อีกทั้งมีการ ทำแผงขายอย่างถาวรสำหรับผู้ค้าประจำซึ่งเป็นชาวไทยที่มีภูมิลำเนาอยู่ใกล้กับพื้นที่ จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน ส่วนผู้ค้าชาวจีน มักเป็นผู้ค้าท้องถิ่นทั้งชาวไทยและชาวลาว ที่นำสินค้าที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาขาย จะจัดให้อยู่พื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำโขงในลักษณะเป็น เเพิงหมาแหงน

ส่วนฝ่ายที่สอง คือ ฝ่ายปกครอง ทำหน้าที่ดูแลด้านความมั่นคง ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานระหว่างประเทศ เจ้าหน้าที่รัฐส่วนกลาง และเจ้าหน้าที่รัฐ ท้องถิ่น เช่น เจ้าหน้าที่จากสำนักงานเลขาธิการไซเตส เจ้าหน้าที่ด่านศุลกากร เจ้าหน้าที่ กรมป่าไม้ เจ้าหน้าที่กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช ปลัดอำเภอ เจ้าหน้าที่ กองร้อยตำรวจตระเวนชายแดน เจ้าหน้าที่อาสาสมัครรักษาดินแดน หน่วยเฝ้ารักษา ความสงบเรียบร้อยตามลำน้ำโขง ตำรวจ ทหาร คณะกรรมการชุดรักษาความสงบ หมู่บ้าน (ชรบ.) นำโดยผู้ใหญ่บ้านบ้านหนองมน ฯลฯ มีการจัดการด้านความมั่นคง ทั้งการจัดการด้านผู้คนและสินค้าข้ามแดน โดยรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับระบบ ชายแดนในการควบคุมจัดการพื้นที่เศรษฐกิจชายแดน จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน ผู้เขียนจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

4.2 พลวัตการควบคุมจัดการพื้นที่ชายแดนไทย – สปป.ลาว จังหวัดหนองคาย

ในการควบคุมพื้นที่ชายแดนไทย – สปป.ลาว จังหวัดหนองคาย ผู้เขียนได้ แบ่งการควบคุมพื้นที่ชายแดนออกเป็นสามยุค เพื่อสะท้อนให้เห็นรูปแบบความสัมพันธ์ ในการควบคุมพื้นที่ชายแดนที่เป็นความสัมพันธ์ทั้งแนวราบและความสัมพันธ์ในแนวตั้ง เงื่อนไขที่ใช้ในการแบ่งยุคนั้น ผู้เขียนพิจารณาจากการเปลี่ยนผ่านนโยบายของรัฐ ในแต่ละช่วงเวลาซึ่งส่งผลต่อความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนของผู้คนในพื้นที่ชายแดน โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.2.1 การข้ามแดนแบบเสรีบนฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (พ.ศ. 2488 - 2529)

จากประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ของผู้คนสองฝั่งโขง คือ บ้านหนองมนและบ้านไชยสี จากคำบอกเล่าของพ่อค้า ผู้อาวุโสในชุมชน เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า ในช่วงนี้มีการข้ามแดนแบบเสรีบนฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ซึ่งช่วงปีที่ใช้ในการแบ่งยุคนั้นผู้เขียนมองว่าความสำคัญของผู้คนในพื้นที่ชายแดนก่อนที่จะเกิดนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า ความสัมพันธ์ของผู้คนยังเป็นวิธีการดำรงชีพข้ามพรมแดนแบบท้องถิ่น มีการข้ามพรมแดนโดยใช้ “ช่องทางการค้าตามธรรมชาติ” หรือ “ด่านประเพณี” โดยใช้ความเป็นเครือญาติเป็นกลไกสำคัญที่ถูกใช้ในการติดต่อประสานกันในระดับท้องถิ่น โดยผู้นำหมู่บ้านของไทยและฝั่งลาวจะมีบทบาทในการเจรจาทำข้อตกลงต่างๆ ร่วมกัน เช่น การร่วมงานบุญประเพณี การแต่งงานข้ามพรมแดน การหาปลาตามลำน้ำโขง รวมทั้งการโทรศัพท์ติดต่อกับญาติของชาวไทยหรือชาวลาวที่อยู่ในพื้นที่ปลายทางเพื่อให้มารอรับบุคคลที่จะเดินทางข้ามแดน

ต่อมาเมื่อความขัดแย้งทางการเมืองสมัยสงครามเย็นสิ้นสุดลง การที่ลาวมีการประกาศใช้ระบอบการปกครองแบบสังคมนิยมถือได้ว่าเป็นข้อตรงข้ามกับประเทศไทยที่มีการปกครองแบบประชาธิปไตย ในช่วงเวลาดังกล่าวจึงมีการปิดชายแดนเพื่อตัดขาดความสัมพันธ์ของผู้คนทั้งสองฝั่ง การข้ามแดนเพื่อไปมาหาสู่กันของผู้คนจึงมีความยุ่งยากมากขึ้น เนื่องจากมีเจ้าหน้าที่ทหารเข้ามาตรวจตรา ควบคุมพื้นที่ชายแดนอย่างเข้มงวด อย่างไรก็ตามยังมีประชาชนบางส่วนที่สามารถเชื่อมสัมพันธ์กันผ่านการลักลอบหรือหาจังหวะที่เหมาะสมในการเดินทางติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกัน

ในส่วนของการค้าขาย ในช่วงนี้ความสัมพันธ์ของผู้คนส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ขาดเหลืออะไรจะนำมาแลกเปลี่ยนแบ่งปันซึ่งกันและกัน เช่น การเอาข้าวมาแลกเปลี่ยนผ้า เป็นต้น ในด้านการค้าขายนั้น เป็นการค้าขายตามลำน้ำโขง และการหาบเร่สินค้าข้ามแดนไปขายตามหมู่บ้านต่างๆ ไม่ได้มีการจำกัดพื้นที่ในการทำการค้าขาย การค้าขายในอดีตนั้น แม่จันทร์ได้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า การค้าขายในอดีตจะใช้เรือที่เรียกว่า “เรือกะแซง” บางรายจะมีลูกจ้าง เพื่อช่วยในการขับเรือหรือขนของ โดยเรือของแม่ค้าร้านขายของชำในลาว

สามารถข้ามฝั่งมายังฝั่งไทยได้ เนื่องจากในชว่งนั้นยังไม่มีก้าหนดกฎระเบียบในพื้นที่ชายแดน เรือสินค้าจะเป็นเรือกะแซงยาว 16 - 24 เมตร กว้างประมาณ 2 - 2.5 เมตร ใช้คนประมาณ 6 - 12 คนเพื่อประคองเรือให้สามารถบรรทุกสินค้าได้จำนวนมากและมีความปลอดภัย นอกจากนี้เรือสินค้าในอดีตมีการเสริมด้วยทุ่นไม้ไผ่ หลังคามุงด้วยใบตองตึงคลุมเรือตลอดลำและล่องเรือมายังฝั่งไทย พ่อค้าจะนำของป่า เช่น สัตว์ป่า หวายหนูลีเสียด มากแห่ง ยาหัว ไม้หอม ไม้กฤษณา น้ำมันยาง ฯลฯ ล่องเรือมาตามแม่น้ำโขงไปขายถึงตัวจังหวัดหนองคาย หลังจากขายหมดก็ซื้อสินค้าสำเร็จรูปและเกลือเอากลับไปขายที่บ้านไชยะสี

การค้าในยุคนี้ผู้ขายถือว่ามืบทบาทสำคัญในพื้นที่การค้า เนื่องจากในภาวะของความไม่มั่นคงทางการเมือง ผนวกกับเส้นทางการคมนาคมยังไม่สะดวกสบายบางพื้นที่ยังมีโจรดักปล้น ชิงทรัพย์สิน การเดินทางไกลเป็นเวลานานเพื่อทำการค้าขายจึงมีความเสี่ยงต่อชีวิตและทรัพย์สิน หากเป็นผู้ค้าที่เป็นผู้หญิงจะมีความเสี่ยงในการได้รับอันตรายสูงทำให้ผู้หญิงไม่นิยมเดินทางไกลเพื่อค้าขาย

พอธง มองว่า การค้าขายในชว่งนี้ถือว่าเป็นยุคเฟื่องฟูของการค้าขายแดนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นยุค “ใครใคร่ค้าช้างค้า ใครใคร่ค้าม้าค้า” ก็ว่าได้ อย่างไรก็ตามในชว่งเวลาดังกล่าวได้มีชาวลาวและชาวไทยบางกลุ่มที่ใช้ประโยชน์จากการข้ามแดนในการกระทำสิ่งที่ผิดกฎหมาย โดยการลักลอบนำเอายาเสพติดเข้าประเทศ ดังที่พอธงแรงงานรับจ้างแบกของ เล่าว่า

“..ในชว่งนี้การค้าขายแดนเฟื่องฟูมาก อยากขายอะไรก็ขาย อยากขนอะไรก็ขน เพราะมันไม่ได้มีกฎเกณฑ์เป็นลายลักษณ์อักษร ยิ่งห้าม ยิ่งชอบ เพราะการขนของเถื่อน ของผิดกฎหมาย มันเสร็จเร็ว ได้เงินไว ได้เงินดี เราต้องรีบขน ทหารก็มีบ้างที่จับตาดูแลส่วนใหญ่ทหารก็จับไม่ได้หรอก เพราะเราวิ่งเร็วกว่า ขนยาเสพติดก็มีเยอะ ขนน้ำมันเถื่อนก็มี ก็ใช้เราเนี้แหละที่เป็นกองทัพนวดในการขน แต่พอเขาเห็นว่ามันไปกันใหญ่ เจ้านายเขาก็เริ่มอย่างเข้ามาจัดการให้เรียบร้อยมากขึ้น...”
(ธง, 2561: สัมภาษณ์)

จะเห็นว่าความสัมพันธ์ทางการค้าข้ามพรมแดนไทย - ลาว ในช่วงนี้เกิดขึ้นจากสายสัมพันธ์ของผู้นคนสองฝั่งโขงที่ข้ามไปมาหาสู่กันแบบเครือข่าย มีการติดต่อขายสินค้ากันอย่างเสรี มีเพียงแม่น้ำโขงที่เป็นพรมแดนธรรมชาติที่แบ่งแยกแผ่นดินออกจากกัน การค้าชายแดนจังหวัดหนองคายจึงพัฒนามาจากธุรกิจธรรมชาติของผู้นคนที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดน ในอดีตมีลักษณะการค้าแบบประเพณี ไม่ได้มีข้อกำหนดในเรื่องระยะเวลาในการข้ามชายแดน ไม่ได้มีการจำกัดประเภทและปริมาณสินค้าและไม่ได้มีการเก็บภาษี ระเบียบที่กำกับควบคุมผู้นคนชายแดนในช่วงนี้จึงอยู่บนฐานของความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นกับท้องถิ่นบนฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติ โดยผู้นคนชุมชนและผู้นคนในท้องถิ่นชายแดนมีบทบาทในการจัดการความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน ดังคำกล่าวของแม่คำพา ผู้นอาวุโสในชุมชนที่เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า

“...คนสมัยก่อน ไม่ได้คิดว่าแม่น้ำโขงเป็นเส้นกันเขตแดน การข้ามไปมาสมัยเป็นเด็กก็ไม่มีปัญหาอะไร เมื่อก่อนแม่ก็พายเรือไปขายผักที่ฝั่งโน้น ขากลับก็ซื้อสมุนไพรซื้อปลามาจากชาวบ้าน การจับปลาของชาวบ้านริมฝั่งโขงในอดีตก็ไม่ได้มีกฎเกณฑ์อะไร ใครหาได้มากได้น้อยก็ขึ้นอยู่กับดวง สมัยแม่เป็นสาวก็ข้ามไปเที่ยวเป็นประจำ โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลงานวัด ก็เหมือนกับการไปเที่ยวงานวัดที่บ้านเรา...” (คำพา, 2561: สัมภาษณ์)

หลังจากสิ้นสุดสงครามเย็น ประเทศต่างๆ ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงได้เข้าสู่ยุคของความร่วมมือทางเศรษฐกิจที่เน้นส่งเสริมการขยายตัวทางการค้า การลงทุน อุตสาหกรรม เกษตรกรรม และบริการ สนับสนุน การจ้างงาน และยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชน นโยบายการพัฒนาดังกล่าวส่งผลให้มีการประกาศจัดตั้งจุดผ่อนปรนบ้านหนองมน จนกระทั่ง พ.ศ. 2538 ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาว เริ่มมีทิศทางดีขึ้นทำให้รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทในการควบคุมสอดส่องพื้นที่ชายแดนมากขึ้น ดังจะกล่าวในหัวข้อถัดไป

4.2.2 ตลาดลาว: ระเบียบชายแดนในยุคความร่วมมือทางเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2530 – พ.ศ. 2555)

การข้ามแดนภายใต้นโยบายความร่วมมือทางเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2530 – พ.ศ. 2555) รัฐเข้ามามีบทบาทในการสร้างนโยบายการพัฒนาพื้นที่ชายแดนที่เข้มข้นมากขึ้นโดยเฉพาะมิติทางด้านเศรษฐกิจ จุดผ่อนปรนทางการค้าจึงเป็นกลไกหนึ่งที่รัฐถูกสร้างขึ้นโดยรัฐเพื่อให้การค้าขายที่เคยเป็นอิสระของผู้คนชายแดน ต้องได้รับการสอดส่อง ดูแล ควบคุมโดยรัฐ จนนำไปสู่การเปิดจุดผ่อนปรนบ้านหนองมน โดยอนุญาตให้มีการค้าขายระหว่างพ่อค้าแม่ค้าทั้งสองฝั่ง และผู้คนสามารถเดินทางข้ามไปมาได้ แต่ต้องมีการจดชื่อไว้เป็นหลักฐาน มีการจำกัดด้านระยะเวลา สินค้า และระยะทางในการเดินทางออกนอกพื้นที่ เป็นต้น บ้านหนองมนและหมู่บ้านชายแดนในละแวกใกล้เคียงได้รับการส่งเสริมให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาของรัฐเพื่อเชื่อมต่อและร่วมมือด้านเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งเป็นแหล่งพึ่งพาทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ผู้เขียนได้จำแนกระเบียบชายแดนในยุคความร่วมมือทางเศรษฐกิจ ออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ระเบียบชายแดนว่าด้วยการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนของผู้คนและสินค้า และ 2) ระเบียบชายแดนว่าด้วยข้อตกลงด้านการเดินเรือ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ระเบียบชายแดนว่าด้วยการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนของผู้คนและสินค้า

จากข้อมูลภาคสนาม พบว่า ภายหลังจากการประกาศจัดตั้งจุดผ่อนปรนบ้านหนองมนอย่างเป็นทางการ สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาคือ การเกิดขึ้นของตลาดชายแดน คนท้องถิ่นมักเรียกขานในนามว่า “ตลาดลาว” ซึ่งเป็นชื่อที่เป็นภาพแทนของผู้ค้าท้องถิ่นที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ชาวลาวที่เดินทางข้ามแดนมาฝั่งไทยจะต้องมีการปฏิบัติตามกฎ ระเบียบที่ถูกวางไว้ในจุดผ่อนปรนบ้านหนองมนเพื่อควบคุมกำกับผู้คนและสินค้า โดยกฎระเบียบจากรัฐส่วนกลาง คือ การเปิดจุดผ่อนปรนวันพุธ ศุกร์ และอาทิตย์ เวลา 08.30 - 16.00 นาฬิกา ระยะเวลาในการค้างคืนสามารถใช้สิทธิ์ในการค้างคืนได้ไม่เกิน 3 วัน 2 คืน อย่างไรก็ตามพื้นที่นี้ยังมีการใช้กฎระเบียบที่เป็นจารีตท้องถิ่น

เป็นข้อตกลงของผู้นำชุมชนทั้งสองฝั่ง คือ การอนุญาตให้เดินทางข้ามแดนนอกเหนือจากวันที่กำหนด ในกรณีการเดินทางเพื่อร่วมงานบุญประเพณี เช่น งานศพ งานบวช งานแต่งงาน แต่จะต้องมีเครือข่ายเป็นผู้รับรองการเดินทางข้ามแดน ส่วนผู้คนที่เดินทางข้ามจุดผ่อนปรนบ้านหนองมนเพื่อผ่านไปยังพื้นที่อื่นๆ เช่น การซื้อของในตัวอำเภอ การรักษาพยาบาลนอกเขตพื้นที่จะต้องติดต่อขอทำหนังสือออกนอกพื้นที่ พร้อมแจ้งวัตถุประสงค์ของการออกนอกพื้นที่ให้ชัดเจน กรณีที่คนไทยจะเดินทางไปเยี่ยมญาติฝั่งลาว ส่วนใหญ่จะมีญาติที่ฝั่งลาวจะโทรศัพท์ติดต่อประสานกับทั้งเจ้าหน้าที่ฝั่งลาวไว้ล่วงหน้า ส่วนผู้คนที่จะเดินทางจะมีหน้าที่เพียงการทำหนังสือผ่านแดนที่ฝั่งไทยในอาคารสำนักงานให้ถูกต้องตามระเบียบ ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 การชำระค่าเหยียบแผ่นดินในฝั่งไทย

ในเรื่องของบัตรผ่านแดนและการชำระค่าเหยียบแผ่นดินในฝั่งไทยนั้น แม้ว่าชาวลาวบางคนที่ข้ามมาฝั่งไทยจะยังไม่ชำระในขาเข้าหรือชำระเป็นเงินกีบ แต่ชาวออกจะต้องชำระเป็นเงินไทย ในอัตรา 20 บาทต่อคน อย่างไรก็ตาม จากการสังเกตของผู้เขียน พบว่า ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่นของไทยกับชาวลาวที่ข้ามมายังฝั่งไทยในพื้นที่จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน ความสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่มักเป็น

ความสัมพันธ์ที่รู้จักมักคุ้น มีการพูดคุย ทักทายที่เป็นภาษาเดียวกัน เป็นพื้นที่ชายแดนที่มีความคิดครุ่น เนื่องจากชาวลาวที่ข้ามแดนมาในวันที่มีตลาดชายแดน ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่เคยมีประสบการณ์ในการข้ามแดนมายาวนานตั้งแต่ช่วงก่อนที่มีการเปิดจุดผ่อนปรน

นอกจากนี้ยังสังเกตเห็นว่าเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นบางรายสามารถทักทาย เรียกชื่อ หรือมีการพูดคุยหยอกล้อกันได้กับชาวลาว ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์แบบบ้านพี่เมืองน้องยังคงอยู่ท่ามกลางการควบคุมกำกับดูแลภายใต้นโยบายจากส่วนกลาง ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้ชาวลาวบางคนมักใช้เป็นโอกาสในการหลีกเลี่ยงค่าเหยียบแผ่นดินในฝั่งไทย โดยจะอาศัยช่วงฤดูฝนในช่วงเช้าที่เปิดจุดผ่อนปรนในการแอบอ้างว่าได้ชำระค่าเหยียบแผ่นดินเป็นที่เรียบร้อยแล้ว เนื่องจากระบบการจัดเก็บค่าเหยียบแผ่นดินไม่ได้มีการออกไปเสร็จรับเงิน แต่เป็นเพียงการรับเอกสารผ่านแดนที่ออกโดยทางการไทยเพียงใบเดียว ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นช่องโหว่ในการจัดเก็บรายได้เข้าสู่รัฐส่วนกลางที่ไม่อาจทำได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย เนื่องจากไม่มีการบันทึกการจัดเก็บค่าเหยียบแผ่นดินอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร อีกทั้งกลายเป็นจังหวะที่ทำให้ชาวลาวบางรายที่ยื่นเอกสารผ่านแดนที่ออกโดย สปป.ลาว เมื่อนำมายื่นที่ฝั่งไทยในช่วงที่มีผู้คนหลุมุน และส่วนใหญ่มักไม่มีการเข้าแถวต่อคิวการยื่นเอกสารอย่างเป็นระเบียบ ทำให้กลายเป็นช่องว่างให้ชาวลาวได้แอบอ้างว่าชำระค่าเหยียบแผ่นดินแล้ว เพื่อที่จะรับเอกสารที่ทางการไทยออกให้

ส่วนการหลีกเลี่ยงการชำระค่าเหยียบแผ่นดินอีกวิธีหนึ่งคือ การเดินทางกลับฝั่งลาวโดยไม่มารับเอกสารบัตรผ่านแดนชั่วคราวที่สำนักงานฝั่งไทย หรือแม้แต่ในกรณีที่เจ้าหน้าที่ฝั่งไทยค้นหาเอกสารผ่านแดนของชาวลาวไม่พบ ซึ่งอาจเป็นผลมาจากการหยิบลับให้ชาวลาวคนอื่นที่เอกสารไม่ตรงกับผู้เป็นเจ้าของที่แท้จริง ทำให้ชาวลาวบางรายต้องเดินทางกลับประเทศต้นทางโดยไม่มีเอกสารผ่านแดนติดตัว แต่สามารถกระทำได้โดยไม่มีอุปสรรค เนื่องจากชาวลาวมีความคุ้นเคย สามารถจดจำชื่อเสียงเรียงนามกันได้ทั้งกับเจ้าหน้าที่ฝั่งไทยและเจ้าหน้าที่ของฝั่ง สปป.ลาว ดังที่นายสมพงษ์ เจ้าหน้าที่จุดผ่อนปรน กล่าวว่า

“บางครั้งเขาเข้ามา แต่ตอนเขาเข้ามากลับไปเขาก็ไม่มารับหนังสือ
แต่ก็ไม่มีปัญหาอะไรเพราะเราคู้กันแล้ว ส่วนตอนชำระค่าเหยียบแผ่นดิน
เจ้าหน้าที่จะต้องตาวัว เพื่อจะได้มั่นใจในการทวงถามในกรณีที่ชาวลา
วยังไม่จ่ายเงิน ซึ่งพบบ่อยมากในกรณีที่ยังไม่จ่ายแต่บอกว่าจ่ายแล้ว
เพราะช่วงเปิดด่านมันซุลมุนมาก” (สมพงษ์ [นามสมมติ], 2561: สัมภาษณ์)

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่าในอดีตก่อนที่จะมีการเปิดจุดผ่อนปรน ผู้คนทั้งสอง
ฝั่งมีความสัมพันธ์แบบบ้านพี่เมืองน้อง เข้าไปหาญาติมิตร ไม่มีกฎระเบียบที่เป็น
ทางการ แต่มีเจ้าหน้าที่ตำรวจตระเวนชายแดนเป็นผู้สังเกตการณ์การข้ามแดนเท่านั้น
ในอดีตมิเกิดการค้าขายระหว่างหมู่บ้านของฝั่งลาวและฝั่งไทยเกิดขึ้นเป็นปกติ
ข้าวของส่วนใหญ่ที่นำมาค้าขายมักเป็นสิ่งที่เครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น ข้าวสาร
เอามาแลกเปลี่ยนหรือมาขาย เป็นต้น แต่ปัจจุบันที่โลกเข้าสู่ระเบียบการค้าแบบใหม่
ทำให้มีสินค้าบางประเภทที่ไม่อนุญาตให้ส่งออกหรือมีสินค้าบางประเภทที่ไม่อนุญาต
ให้นำเข้า ดังเช่น ในกรณีของข้าวสาร ที่กลายเป็นสินค้าต้องห้ามในการส่งออก เนื่องจาก
ข้อกำหนดของกรมศุลกากรที่จำเป็นต้องมีการจดทะเบียนและต้องมีพิธีการทางศุลกากร
อย่างถูกต้อง แต่ในกรณีที่น่าไปเพื่อบริโภคในครัวเรือนยังสามารถทะลุม่อลวญให้นำออกได้
ส่วนยาเสพติด เป็นสินค้าต้องห้ามที่ต้องตรวจตราเป็นพิเศษ ส่วนใหญ่จะไม่พบเห็น
การขนส่งยาเสพติดในจุดผ่อนปรนนี้ เนื่องจากผู้ค้ายาเสพติดมักจะข้ามแดนในพื้นที่อื่นๆ
ที่รอดพ้นจากการตรวจตราของรัฐ ส่วนสินค้าห้ามนำเข้าสำคัญ คือ สัตว์ป่าและพืชป่า
ต้องห้ามตามอนุสัญญาไซเตส แต่ในทางปฏิบัติกฎต่างๆ ยังมีการอนุโลมจากเจ้าหน้าที่
รัฐท้องถิ่นภายใต้หลักความอยู่รอดของคนในท้องถิ่น การยึดหยุ่นผ่อนปรนของเจ้าหน้าที่
รัฐท้องถิ่นถือเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบเกิดขึ้น

นอกจากนี้ยังมีสินค้าบางประเภทที่ไม่ได้ผิดกฎหมายแต่ไม่มีข้อตกลง
ทางกฎหมายที่รองรับหรือเรียกได้ว่าเป็นรายการสินค้าที่ไม่ได้ระบุไว้ในระเบียบของ
จุดผ่อนปรนว่าด้วยประเภทและปริมาณสินค้าที่อนุญาตให้ซื้อขายแลกเปลี่ยน เช่น
การส่งออกต้นกล้วยพารา กล้วย มะพร้าว น้ำหอม ไปยัง สปป.ลาว เป็นจำนวนมาก
จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า ในกระบวนการส่งออกสินค้าเหล่านี้ แม้ว่าจะไม่ได้รับ

อนุญาตจากรัฐส่วนกลางให้ส่งออก แต่ในสภาพความเป็นจริง พบว่า รัฐท้องถิ่นมีการใช้ดุลยพินิจในการเรียกเก็บภาษีตามอำเภอใจเพื่อเปิดช่องทางการขนส่งสินค้าข้ามแดนให้กับผู้ค้าชาวไทยและผู้ค้าชาวลาว ได้ทำการค้าข้ามพรมแดน หรือแม้กระทั่งการข้ามแดนของสัตว์ป่าและพืชป่า ในบางช่วงที่การตรวจตราไม่มีความเข้มข้นยังสามารถให้นำเข้าได้ในปริมาณน้อยเพื่อไม่ให้เข้าข่ายของการค้าเป็นขบวนการค้าสัตว์ป่าข้ามชาติ ดังนายสมศรี เจ้าหน้าที่จุดผ่อนปรน กล่าวว่า “...สินค้าบางอย่างถ้าปริมาณไม่มากเป็นการค้าขายเพื่อยังชีพก็อนุโลมได้เพราะไม่เข้าข่ายค้าเป็นกระบวนการค้าส่วนนี้ส่วนใหญ่จะเน้นเรื่องยาเสพติดมากกว่าสินค้าอื่นๆ...” (สมศรี [นามสมมติ], 2561: สัมภาษณ์)

การเดินทางข้ามแดนระหว่างผู้คนและสินค้าระหว่างสองฝั่งมักอาศัยความสัมพันธ์เชิงเครือญาติที่มีมาตั้งแต่อดีตรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนหรือเจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่นที่มีผลทำให้กฎ กติกาบางอย่างถูกลดทอนลง สิ่งสำคัญที่สุดในการข้ามแดนจึงเป็นการพูดคุยชี้แจงระหว่างกัน อาทิ ในกรณีคนไทยจะข้ามไปฝั่งลาว เจ้าหน้าที่ไทยต้องโทรแจ้งไปยังเจ้าหน้าที่ลาวให้ทราบล่วงหน้าเพื่อให้การเดินทางเป็นไปอย่างราบรื่น การเดินทางของคนลาวข้ามมาฝั่งไทยก็เช่นเดียวกัน ปรากฏการณ์นี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าความสัมพันธ์เชิงเครือญาติเป็นเครื่องมือสำคัญในการการอำนวยความสะดวกในการเดินทางข้ามแดนที่ง่ายขึ้นเนื่องจากมีผู้รับรองการข้ามแดน ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงระบอบชายแดนที่มีทั้งความเข้มงวดและผ่อนปรน ส่งผลให้เกิดสภาวะของการเล็ดลอดรัฐผ่านการหลีกเลี่ยงการจ่ายค่าเหยียบแผ่นดิน โดยอาศัยความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชาวลาวกับเจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น จากปรากฏการณ์สะท้อนให้เห็นว่า แม้ว่ารัฐส่วนกลางมีความพยายามในการใช้อำนาจในแนวดิ่งกับรัฐท้องถิ่นเพื่อควบคุมจัดการผู้คนและสินค้าให้เป็นไปตามนโยบายที่รัฐชาติเป็นผู้กำหนดกรอบกติกานั้น แต่ในขณะเดียวกันรัฐท้องถิ่นกลับมีความสามารถในการต่อรองกับรัฐส่วนกลาง ในการใช้ดุลยพินิจได้อย่างเต็มที่ในการจัดการด้านผู้คนและสินค้าเพื่อรักษาความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนกับชาวลาว ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแนวราบระหว่างรัฐท้องถิ่นกับชาวลาว

2) ระบอบชายแดนว่าด้วยข้อตกลงด้านการเดินเรือ

นอกจากการจัดการสินค้าแล้ว จากข้อมูลที่ผู้เขียนได้จากสนาม ในการสัมภาษณ์คนขับเรือ ยังพบว่า ในพื้นที่ชายแดนสองฝั่งโขงยังระเบียบชุมชนชายแดนสองฝั่งโขงที่ใช้ในการจัดการผลประโยชน์ของผู้คนชายแดน เกี่ยวข้องกับข้อตกลงด้านการเดินเรือ ในการเดินเรือรับจ้างส่งผู้คนและสินค้า ในอดีตมีแต่เรือจากฝั่งลาวที่สามารถเดินเรือขนส่งสินค้าและผู้คนมายังพื้นที่ไทยได้ ส่วนเรือไทยไม่สามารถข้ามแม่น้ำโขงไปยังฝั่งลาวได้ แต่เมื่อมีการเปิดจุดผ่อนปรนอย่างเป็นทางการ จึงมีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นของทั้งสองฝั่งเพื่อสร้างข้อตกลงบางอย่างร่วมกัน และเกิดข้อตกลงในการเดินเรือขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2542 โดยมีการกำหนดว่าเรือของไทยต้องมีการจดทะเบียนกับกรมเจ้าท่า จังหวัดหนองคาย ส่วนคนขับเรือจะต้องเป็นผู้มีทักษะและมีใบอนุญาตขับที่เรือเพื่อสร้างความมั่นใจให้กับผู้ใช้บริการ โดยในการสอบใบอนุญาตขับที่เรือจะมีการทดสอบคนขับเรือในรูปแบบต่างๆ เรือแต่ละลำต้องมีการจดทะเบียนกับกรมเจ้าท่าหนองคาย มีใบขับที่เรือ ผูกทักษะการขับเรือกับคลื่นน้ำ ต้องรู้ว่าถ้าคลื่นใหญ่ต้องขับอย่างไร ถ้าคลื่นเล็กวิ่งเรือตัดคลื่นได้ แต่คลื่นใหญ่เราต้องวิ่งเรือไปตามคลื่นไม่เช่นนั้นเรือจะจม การเดินเรือจะต้องรู้ว่าบริเวณใดมีตอได้น้ำหรือมีโขดหิน โดยคนขับเรือจะมีจุดสังเกตคือ บริเวณใดมีคลื่นน้ำแตกกระจายออกไปในวงกว้างนั้นแปลว่าข้างล่างมีตอไม้หรือโขดหิน จึงหลีกเลี่ยงเส้นทางดังกล่าวเพื่อป้องกันการเกิดอุบัติเหตุ พ่อไพร คนขับเรือ อายุ 60 ปี เล่าว่า “...การขับเรือไม่ใช่ใครจะมาขับก็ได้ แต่ต้องมีใบอนุญาตทั้งคนและเรือ มีทักษะต่างๆ จึงจะสามารถเดินเรือและมีธงชาติไทยติดบนเรือได้...” (ไพร [นามสมมติ], 20561: สัมภาษณ์)

ข้อตกลงการเดินเรือทั้งสองประเทศในการข้ามมาของผู้คนและสินค้าของชาวลาวจากฝั่งลาว จะต้องใช้เรือลาวขนส่งผู้คนและสินค้าย่างฝั่งไทยและเรือลาวจะต้องนำเรือเปล่ากลับไป ส่วนชาวลาวกลับจากฝั่งไทย จะต้องใช้เรือไทยในการขนส่งสินค้าและผู้คนข้ามไปยังฝั่งลาว และเรือไทยก็จะนำเรือเปล่ากลับมายังฝั่งไทยโดยที่ไม่สามารถรับคนจากฝั่งลาวกลับมาด้วยได้ เพราะเป็นการละเมิดข้อตกลงเรื่องผลประโยชน์ของผู้คนในชุมชนที่ทำอาชีพขับเรือ ข้อตกลงการเดินเรือในฝั่งจุดผ่อนปรนบ้านหนองมน ในอดีตที่มีเรือรับจ้างจำนวนไม่มากจะไม่มีแบ่งคิวกัน แต่เมื่อมีผู้คน

ในชุมชนหันมาทำอาชีพขับเรือเพิ่มขึ้น จึงจำเป็นต้องมีการจัดคิว เพื่อทำการเดินเรือในอาทิตย์ โดยมีเรือทั้งหมด 51 ลำ โดยแบ่งเป็นสามคิว คิวละ 17 ลำ โดยตกลงสลับกัน ในอาทิตย์ เช่น วันอาทิตย์นี้เป็นของคิวหนึ่ง วันอาทิตย์ถัดไปเป็นของคิวดูสอง วันอาทิตย์ถัดไปเป็นของคิวดูสาม เป็นต้น ตารางการเดินเรือจะมีคนที่ทำหน้าที่ในการบันทึกรายได้จากการเดินเรือเป็นคนจัดว่าเที่ยวใดเรือลำใดจะวิ่ง โดยจะแบ่งงานในการเดินเรือให้เท่าเทียมกัน เนื่องจากต้องแบ่งค่าตอบแทนทั้งหมดในอัตราที่เท่ากัน ส่วนการเดินเรือในวันพุธและวันศุกร์จะเปิดเสรีให้กับเรือทุกลำ

จากข้อตกลงในการเดินเรือ สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการเกี่ยวกับกฎหมายในการเดินเรือที่ถูกกำหนดขึ้นโดยเจ้าหน้าที่รัฐไทย และในขณะเดียวกันการเดินเรือยังต้องปฏิบัติตามข้อตกลงของชุมชนชายแดนสองฝั่งโขงเกี่ยวกับการจัดสรรผลประโยชน์ในการเดินเรือให้เกิดความเท่าเทียมกัน เห็นได้จากการที่เรือจากฝั่งไทยที่จะขนส่งสินค้าหรือบรรทุกผู้คนไปยังฝั่งลาว แต่ไม่สามารถนำสินค้าหรือผู้คนจากฝั่งลาวกลับมาฝั่งไทยได้ ซึ่งในกรณีของเรือลาวก็ต้องอยู่ภายใต้ข้อตกลงชุดเดียวกัน ข้อตกลงในการเดินเรือจึงเป็นภาพของความทับซ้อนกันระหว่างกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการที่ถูกกำหนดขึ้นโดยรัฐและกฎเกณฑ์ที่ไม่เป็นทางการซึ่งเป็นข้อตกลงของชุมชนท้องถิ่นชายแดนเพื่อให้ความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนภายใต้การเป็นจุดผ่อนปรน ที่มีเรื่องของผลประโยชน์ในพื้นที่ชายแดนเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นไปอย่างราบรื่นและปราศจากความขัดแย้งที่อาจเป็นผลมาจากการจัดสรรผลประโยชน์ที่ไม่เท่าเทียมและไม่เป็นธรรมนอกเหนือจากข้อตกลงของชุมชนชายแดนแล้ว พื้นที่จุดผ่อนปรนบ้านหนองมนยังถูกผนวกเข้ากับกรอบกติการะหว่างประเทศว่าด้วยการค้าระหว่างประเทศที่สำคัญที่เป็นผลมาจากการจัดระเบียบโลกใหม่ทำให้เกิดระบอบชายแดนที่มีขอบเขตกว้างกว่าความเป็นรัฐซึ่งผู้เขียนจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

4.2.3 ไซเตส: กฎเกณฑ์การจัดระเบียบโลกใหม่ในการข้ามแดนของผู้คน และสินค้า (พ.ศ. 2556 – ปัจจุบัน)

ใน ค.ศ. 1973 สหภาพนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ (IUCN) ได้จัดการประชุมนานาชาติขึ้นที่กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. เพื่อร่างอนุสัญญาว่าด้วยการค้าระหว่างประเทศซึ่งชนิดสัตว์ป่าและพืชป่าที่ใกล้สูญพันธุ์ (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora) หรือ “อนุสัญญาไซเตส” (CITES) เป็นอนุสัญญาระหว่างประเทศที่มีเป้าหมายเพื่อควบคุมไม่ให้เกิดการค้าสัตว์ป่าและพืชป่าระหว่างประเทศเป็นภัยคุกคามการอยู่รอดของชนิดพันธุ์ในธรรมชาติ โดยเฉพาะสัตว์ป่าและพืชป่าที่มีสถานภาพใกล้สูญพันธุ์ อนุสัญญาดังกล่าวมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม ค.ศ. 1975 ในส่วนของประเทศไทยได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกไซเตสเมื่อ พ.ศ. 2526 (กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช, 2016)

ในอดีตทั้งไทยและ สปป. ลาว ซึ่งเป็นเมืองคู่ค้ายังไม่ได้มีการลงนามเป็นสมาชิกในอนุสัญญาไซเตส ทำให้การค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้าข้ามพรมแดนเป็นไปอย่างเสรี ไม่มีระเบียบกฎเกณฑ์ข้อบังคับในการซื้อขายสินค้า การเอาของป่า สัตว์ป่า และพืชป่า มาแลกข้าวจึงเป็นวิถีพื้นถิ่นของผู้คนชายแดนสองฝั่งโขง สัตว์ป่าตามความหมายของผู้คนสองฝั่งโขงจึงเป็นสินค้าท้องถิ่นที่มีการค้าขายเพื่อการดำรงชีพรูปแบบหนึ่งเท่านั้น จนกระทั่ง พ.ศ. 2526 ประเทศไทยได้ลงนามเป็นสมาชิกในภาคีไซเตส โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้จัดแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบเกี่ยวกับงานของไซเตสในประเทศไทย ที่จะต้องปฏิบัติตามข้อตกลง ในการกำหนดมาตรการการบังคับใช้อนุสัญญาไซเตสไม่ให้มีการค้าสัตว์ป่า พืชป่าที่ผิดกฎหมายตามอนุสัญญาไซเตส มีมาตรการลงโทษผู้ที่ครอบครอง ครอบครอง และส่งกลับแหล่งกำเนิดกรณี ที่ทราบเรื่องถิ่นกำเนิดจะต้องตั้งด่านตรวจสัตว์ป่า พืชป่าระหว่างประเทศเพื่อควบคุม และตรวจสอบการค้าสัตว์ป่า พืชป่า และการขนส่งที่ปลอดภัยตามระเบียบอนุสัญญาไซเตส จะต้องส่งรายงานประจำปีเกี่ยวกับสถิติการค้าสัตว์ป่า พืชป่าของประเทศตน แก่สำนักงานเลขาธิการไซเตส จะต้องจัดตั้งคณะทำงานฝ่ายปฏิบัติการ และคณะทำงานฝ่ายวิทยาการประจำประเทศเพื่อควบคุมการค้าสัตว์ป่า พืชป่า และมีสิทธิ์เสนอ

ขอเปลี่ยนแปลงชนิดพันธุ์ในบัญชีเพื่อให้ภาคีพิจารณา (กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2559)

ต่อมาใน พ.ศ. 2535 ภายหลังจากการเข้าร่วมเป็นสมาชิก ประเทศไทยได้มีการตราพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 ขึ้นซึ่งมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการนำเข้า ส่งออก และนำผ่านซึ่งชนิดพันธุ์สัตว์ป่าที่ไชเตสควบคุม อนุสัญญาดังกล่าวได้ส่งผลต่อการแบ่งเส้นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับวิถีการปฏิบัติทางการค้าแบบดั้งเดิมของผู้คนในพื้นที่ตลาดชายแดนที่เรียกว่าเป็น “การค้าขาย” ระหว่างชุมชนสองฝั่งโขง ซึ่งเคยมีอยู่ก่อนหน้านี้ได้กลายเป็นสิ่งใหม่ที่ถูกเรียกว่า “การลักลอบ” คำขายสินค้าข้ามแดนที่เป็นการฝ่าฝืนอำนาจรัฐ (จักรกริช สังขมณี, 2555)

จากข้อผูกพันข้างต้นที่ประเทศไทยได้ให้ไว้กับสหประชาชาติ ทำให้อนุสัญญาไชเตสมีผลบังคับในทุกพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ชายแดนไทย – สปป. ลาว จุดผ่อนปรนบ้านหนองมนที่มีตลาดชายแดนในการติดต่อค้าขายระหว่างประเทศของประชาชนทั้งสองฝั่ง ด้วยเหตุนี้บทบัญญัติของอนุสัญญาไชเตสในพื้นที่จุดผ่อนปรนบ้านหนองมนจึงเป็นภาพสะท้อนของระบอบชายแดน ทั้งในมิติของแนวคิด นโยบาย และการนำมาปฏิบัติแม้ว่าอนุสัญญาไชเตสจะมีผลบังคับใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2518 แต่ในส่วนของประเทศไทยเองได้มีพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าฉบับแรก ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 ซึ่งเป็นกฎหมายที่เกิดขึ้นก่อนที่ประเทศไทยจะเข้าร่วมเป็นสมาชิกไชเตส แต่พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวได้เน้นการสงวนคุ้มครองสัตว์ป่าชนิดพันธุ์ที่มีอยู่ในประเทศไทยเป็นหลัก ไม่ได้ครอบคลุมไปถึงสัตว์ป่าที่มีถิ่นกำเนิดอยู่ในต่างประเทศ ซึ่งถูกนำเข้ามามีในประเทศไทยเพื่อการค้า สุนัขตัว หรือเพาะพันธุ์ ภายหลังจากประเทศไทยเข้าร่วมเป็นสมาชิกไชเตส เมื่อ พ.ศ. 2526 ประเทศไทยจึงถูกพิจารณาลงโทษจากกลุ่มประเทศภาคีอนุสัญญาไชเตสด้วยการคว่ำบาตรการค้าสัตว์ป่าและผลิตภัณฑ์กับประเทศไทย (Trade ban) ตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2534 เป็นต้นมา ผลจากการถูกคว่ำบาตรส่งผลเสียหายต่อเศรษฐกิจภายในประเทศเป็นวงเงินสูงถึงหลายพันล้านบาท (กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2559)

ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2535 ประเทศไทยจึงได้มีการปรับแก้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 ให้มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการ

นำเข้า ส่งออก และนำผ่านซึ่งชนิดพันธุ์สัตว์ป่าที่ไซเตสควบคุม ทำให้สำนักเลขาธิการ ไซเตสประกาศยกเลิกการคว่ำบาตรกับประเทศไทย

จนกระทั่ง พ.ศ. 2556 ประเทศไทยได้เป็นเจ้าภาพจัดการประชุมภาคีอนุสัญญา ไซเตสครั้งที่ 16 (CITES CoP 16) ในวันที่ 3 – 14 มีนาคม พ.ศ. 2556 ประเทศไทยได้ เป็นประเทศปลายทางหรือศูนย์กลางการค้าทางช้างใหญ่ที่สุดอันดับสองของโลก รอง จากประเทศจีน (ผู้จัดการออนไลน์, 2556) ซึ่งมีผลต่อการถูกคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจ อีกครั้ง ประเทศไทยจึงต้องแก้ไขปัญหาการค้าสัตว์ป่าให้เห็นเป็นรูปธรรม ส่งผลให้มีการ บังคับใช้กฎหมายในการควบคุมและปราบปราม การค้าสัตว์ป่า และพืชป่า ที่ถูกระบุไว้ในบัญชีไซเตสอย่างเข้มงวดมากขึ้น โดยมีการติดป้ายประกาศห้ามนำสินค้าสัตว์ป่าและ พืชป่าต้องห้ามมาจำหน่ายในพื้นที่จุดผ่อนปรน ผลจากการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่กรม อุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช ทำให้ผู้ค้าลาวไม่สามารถวางขายสัตว์ป่าหรือ พืชป่าที่เป็นอาชีพนับได้ได้อย่างเปิดเผยอีกต่อไป

แม้ว่าเจ้าหน้าที่รัฐจะมีความเข้มงวดมากขึ้นในการควบคุมสกัดกั้นสินค้า ที่ข้ามแดนจากฝั่งลาวมายังฝั่งไทย แต่ในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่ ชายแดนมีหลายหน่วยงาน ทั้งเจ้าหน้าที่เลขาธิการไซเตส เจ้าหน้าที่รัฐส่วนกลาง และ เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น ซึ่งในการปฏิบัติงานทั้ง 3 หน่วยงานที่ไม่ได้บูรณาการการร่วมมือ กันในการบังคับใช้กฎหมายอย่างเข้มข้นและตรงไปตรงมา ส่งผลให้เกิดช่องว่างจากการ ตีความกฎหมายที่เกี่ยวกับอนุสัญญาไซเตสที่แตกต่างกันไป โดยรัฐส่วนกลางมักมองว่า ปัญหาการลักลอบค้าสัตว์ป่าจะต้องถูกปราบปรามให้หมดไปจากพื้นที่เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีต่อประชาคมโลก โดยละเลยประเด็นเรื่องการรู้เห็นเป็นใจระหว่างเจ้าหน้าที่ รัฐกับผู้ค้าลาวรายย่อย รวมทั้งละเลยบริบทเฉพาะของพื้นที่ชายแดนที่มีความสัมพันธ์ กันแบบท้องถิ่น มีการถ้อยทีถ้อยอาศัย มีการยื้อย่นผ่อนปรน อะลุ่มอล่วยระหว่างกันได้

ในขณะที่มุมมองของเจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้ค้าลาว แม้จะรับรู้ว่าการค้าขายสัตว์ป่าเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย หากแต่สามารถอะลุ่มอล่วยให้ได้ ในกรณีการค้าเพื่อการดำรงชีพ มีการขนส่งจำนวนไม่มาก ไม่ถือว่าเป็นค้าแบบขนวนการ ค้าสัตว์ป่าข้ามชาติตามที่รัฐส่วนกลางมีความพยายามที่จะปราบปราม การค้าขายสัตว์ ป่าในพื้นที่จุดผ่อนปรน จึงไม่เพียงแต่เป็นพื้นที่ผลประโยชน์ทางการค้าของผู้ค้าลาว

เท่านั้น หากแต่ยังเป็นพื้นที่ที่รัฐสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความดีความชอบหรือเป็นพื้นที่ที่เข้สร้างผลงานในการจับกุมผู้ค้าลาวที่ครอบครองสัตว์ป่าที่ผิดกฎหมาย นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ที่เจ้าหน้าที่รัฐได้รับผลประโยชน์ในการทำการค้าสัตว์ป่าข้ามพรมแดนของผู้ค้าลาวอีกด้วย

ในด้านของมุมมองการค้าขายสัตว์ป่าของผู้ค้าลาวในช่วงก่อนและหลังของการบังคับใช้อนุสัญญาไซเตส มีจุดร่วมสำคัญคือ การมองสัตว์ป่าในฐานะสินค้าประเภทหนึ่งซึ่งไม่ได้หมายความว่าสินค้าที่มีการค้าขายในชีวิตประจำวันในพื้นที่ปลายทางเท่านั้น แต่ความหมายของสัตว์ปายังผูกติดและเชื่อมโยงกันระหว่างพื้นที่ต้นทางคือ ภูมิภานาของผู้ค้าลาว และพื้นที่ปลายทาง คือ พื้นที่จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน แม้ว่าผู้ค้าลาวบางราย ซึ่งมีเพียงส่วนน้อยที่รับรู้ว่สินค้สัตว์ป่าเป็นสินค้าที่ผิดกฎหมายตามอนุสัญญาไซเตส แต่สถานะของสัตว์ป่าได้ถูกผูกติดกับสถานะทางวัฒนธรรมในฐานะของความสอดคล้องกับวิถีชีวิตในพื้นที่ต้นทางที่พึ่งพาสัตว์ป่าในการทำเป็นอาหาร และใช้สมุนไพรรหรือเครื่องรางของขลังที่ทำจากชิ้นส่วนของสัตว์ป่าในการรักษาโรค จึงถือได้ว่าผู้ค้าลาวได้นำเอาวิถีชีวิต การดำรงชีพที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่ดำรงชีพผ่านการบริโภคและค้าขายสัตว์ป่า ทำให้ผู้ค้าลาวกลุ่มนี้เรียนรู้จากคนรุ่นพ่อแม่จนเกิดเป็นความเชี่ยวชาญ ซึ่งเป็นทุนรูปแบบหนึ่งที่ผู้ค้ากลุ่มนี้ใช้เป็นช่องทางและโอกาสในการเป็นผู้ค้าลาวข้ามพรมแดนเพื่อนำสินค้าท้องถิ่นประเภทนี้ในภูมิภานาของตนมาจำหน่ายในพื้นที่จุดผ่อนปรน และนำเงินไปจุนเจือครอบครัว ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่นหรือผู้คนชายแดนสามารถยอมรับได้ด้วยหลักของศีลธรรม

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้เขียนต้องการสะท้อนให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนของผู้คนทั้งสองฝั่งโขงที่มีมาอย่างยาวนาน ได้ก่อให้เกิดข้อตกลงบางอย่างที่มีความเฉพาะและได้รับการยินยอมของชุมชนสองฝั่งมากกว่าการยึดกฎกติกาจากส่วนกลางอย่างเบ็ดเสร็จ เนื่องจากหากมีการเข้มงวดที่มากเกินไปอาจส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของผู้คนสองฝั่ง อีกทั้งแม้ว่าอนุสัญญาไซเตสจะเป็นอนุสัญญาระหว่างประเทศที่มีความเป็นสากลและมีผลบังคับใช้มาเป็นเวลานานับ 40 ปี แต่ผลในทางนำมาปฏิบัติของประเทศสมาชิกกลับมีความลักลั่น และมีช่องว่างที่ทำให้เกิดการตีความทางกฎหมายในมุมมองของรัฐที่แตกต่างกัน ความลักลั่นดังกล่าวจึงส่งผลให้บทบาท

ของอนุสัญญาไซเตสในพื้นที่ตลาดชายแดนบ้านหนองมนมีทั้งความเข้มงวดและยืดหยุ่น ขึ้นอยู่กับหน่วยงานที่บังคับใช้กฎหมาย รัฐมองผู้ค้าลาวรายย่อยว่าเป็นผู้ทำทนายกฎหมาย แต่หากพิจารณาจากมุมมองของผู้ค้าลาวรายย่อย พวกเขากลับเห็นว่าการค้าขายสัตว์ป่าเป็นการดิ้นรนทำมาหากินเพื่อเลี้ยงครอบครัว และเป็นอาชีพประเพณีที่สืบทอดกันมายาวนานก่อนการจัดตั้งจุดผ่อนปรน การค้าสัตว์ป่าจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ การค้าสัตว์ป่าจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก เนื่องจากคนในชนบทที่พึ่งพาการหาของป่าเพื่อดำรงชีพ ปรากฏการณ์ข้างต้นจึงสะท้อนให้เห็นความลักลั่นและความไม่คงเส้นคงวาในการบังคับใช้กฎหมายที่ขาดประสิทธิภาพตามแนวความคิดของ Berg & Ehin (2006)

นอกจากนี้ในความเป็นพื้นที่ชายแดนที่ความสัมพันธ์แบบท้องถิ่นฝังรากลึก ในความสัมพันธ์ทางการค้าและความสัมพันธ์ด้านสังคมวัฒนธรรม ส่งผลให้การบังคับอนุสัญญาไซเตสโดยเจ้าหน้าที่รัฐที่มุ่งเน้นให้เกิดประสิทธิภาพที่เป็นสากลนั้นมีความยืดหยุ่นและลื่นไหลของการบังคับใช้กฎหมายขึ้นอยู่กับอำนาจในการตีความของแต่ละหน่วยงานในแต่ละระดับ จึงกล่าวได้ว่า แม้ว่าเจ้าหน้าที่รัฐส่วนกลางจะมีความพยายามในการบังคับใช้อำนาจอย่างเข้มข้น แต่ด้วยช่องว่างในการตีความกฎหมายที่มีความลักลั่น ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐไม่สามารถควบคุมกำกับกิจกรรมการค้าสัตว์ป่าข้ามพรมแดนได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด เงื่อนไขดังกล่าวจึงส่งผลให้ผู้ค้าลาวนามาปรับใช้ควบคู่กับความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการหรือความสัมพันธ์ส่วนตัว ในมิติที่เกี่ยวข้องกับระบบอุปถัมภ์และความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ซึ่งเป็นทุนที่ฝังรากลึกในความสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่ชายแดน เพื่อนำมาใช้ในการฉกฉวยผลประโยชน์จากการค้าขายสัตว์ป่าข้ามพรมแดน

5. สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

การเกิดขึ้นของระบอบชายแดน ตั้งแต่ยุคแรกถือเป็นการข้ามแดนบนฐานของความสัมพันธ์แบบเครือญาติ จนกระทั่งเข้าสู่ช่วงสงครามเย็น ที่พื้นที่ชายแดนถูกปิดตัวลง แต่ผู้คนสามารถลักลอบไปมาหาสู่กัน จนกระทั่งเข้าสู่ยุคความร่วมมือทางการค้าและยุคของการบังคับใช้อนุสัญญาไซเตสในพื้นที่จุดผ่อนปรนบ้านหนองมน

ได้ทำให้เห็นถึงพลวัตการควบคุมพื้นที่ชายแดนที่เริ่มต้นจากระบบการควบคุมชายแดนแบบท้องถิ่น มาสู่ระบบการควบคุมชายแดนโดยรัฐแต่ละรัฐที่พยายามปิดกั้นพรมแดนในช่วงเกิดศึกสงคราม จนกระทั่งยุคของความร่วมมือระหว่างประเทศ ภายใต้การเกิดขึ้นของอนุสัญญาไซเตส เป็นภาพสะท้อนของระบบการควบคุมชายแดนจากองค์กรเหนือรัฐที่เข้ามามีบทบาทมากขึ้น

อย่างไรก็ตามแม้ว่ารัฐจะมีความเข้มงวดในการควบคุม ตรวจตรา ในแต่ละยุคแต่วิถีจารีตท้องถิ่น หรือกฎจารีตท้องถิ่นที่มีหลักสำคัญคือการพึ่งพาอาศัยกันแบบบ้านพี่เมืองน้อง ความเป็นเครือญาติและระบบอุปถัมภ์ ยังเป็นระบบการควบคุมชายแดนที่มีความสำคัญและดำรงอยู่ในทุกยุคสมัย เพื่อรักษาสมดุลและอำรงรักษาความสัมพันธ์ข้ามพรมแดน แม้ว่าจะมีชายแดนที่เป็นทางการจะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของช่วงเวลา ความเป็นพื้นที่ชายแดนจึงไม่อาจยึดติดกับการเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจเท่านั้น เนื่องจากพื้นที่ตลาดชายแดนเป็นพื้นที่ที่มีความซับซ้อนทับกันของการเป็นพื้นที่ทางสังคม พื้นที่ทางวัฒนธรรม พื้นที่ทางกายและการเมือง ที่ทำให้จุดผ่อนปรนบ้านหนองมนมีทั้งความเข้มข้นและความยืดหยุ่นในการบังคับใช้กรอบกติกาในการข้ามแดนทั้งผู้คนและสินค้า

ในส่วนของกรอบอธิบายผล ผู้เขียนต้องการสะท้อนให้เห็นว่า การควบคุมพื้นที่ชายแดนบ้านหนองมนไม่อาจใช้กฎเกณฑ์ที่เป็นสากลมากำกับดูแลได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวยังมีการใช้กฎจารีตท้องถิ่นในการเชื่อมประสานความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชายแดนสองฝั่งโขงท่ามกลางความพยายามในการควบคุมแบบรัฐสมัยใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Berg & Ehin (2006) ที่มองว่าความซับซ้อนของพื้นที่ชายแดนส่งผลให้ระบบราชการในการควบคุมจัดการพื้นที่ชายแดนไม่อาจเกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพและคงเส้นคงวา แต่ข้อค้นพบจากงานชิ้นนี้มีความแตกต่างกับข้อเสนอของ Appadurai (1996) ที่มองว่า โลกาภิวัตน์มีผลทำให้การเคลื่อนย้ายไปมาของผู้คน ทุน สินค้า เทคโนโลยี ความคิดและอุดมการณ์อย่างเข้มข้น เป็นผลให้รัฐอ่อนแอลงอาจไม่เป็นความจริงทั้งหมด เนื่องจากในบริบทของพื้นที่ตลาดชายแดน จุดผ่อนปรนทางการค้าชายแดนไทย – สปป.ลาว บ้านหนองมน แม้จะมีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน แต่หากมองในแง่ของหน่วยงานที่เข้ามาควบคุม

จัดการพื้นที่นั้นมียุทธศาสตร์หลายหน่วยงาน อาทิ เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น รัฐส่วนกลาง และองค์กรเหนือรัฐ จึงทำให้การควบคุมจัดการพื้นที่ตลาดชายแดนมีทั้งความเข้มข้นและยืดหยุ่น ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของบริบทและระยะเวลา

นอกจากนี้ข้อค้นพบข้างต้นยังมีความแตกต่างจากงานศึกษาของบุญรินทร์ เลิศสวัสดิ์สกุล (2561) ที่มองว่าผู้คนสามารถสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาใหม่เพื่อขวยโอกาสให้เว้นรอดจากการรบกวนกีดกันของรัฐ หรือ “คนลอดรัฐ” เกิดขึ้น ในขณะที่ข้อค้นพบจากงานชิ้นนี้พบว่า นอกจากผู้คนชายแดนสามารถมีความเป็นผู้กระทำการในการขวยโอกาสในการกระทำบางอย่างที่นอกเหนือจากการรบกวนกีดกันของรัฐ ซึ่งเป็นผลจากการบังคับใช้ระเบียบ กฎ กติกาของรัฐที่มีหลายระดับ อาทิ เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น เจ้าหน้าที่รัฐส่วนกลาง และเจ้าหน้าที่จากองค์กรเหนือรัฐ ซึ่งการกระทำของรัฐท้องถิ่นในการใช้ดุลยพินิจในการเรียกเก็บภาษีตามอำเภอใจเกี่ยวกับสินค้าข้ามแดนที่ไม่ได้มีระเบียบกฎหมายรองรับอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร ได้สะท้อนให้เห็นถึงการจับกุมรายได้เกี่ยวกับสินค้าข้ามแดนที่ไม่ได้ถูกจัดเก็บเป็นรายได้ของแผ่นดินโดยตรงไปตรงมา ผู้เขียนจึง เรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “รัฐลอดรัฐ” ซึ่งเป็นข้อค้นพบที่แตกต่างจากงานศึกษาของบุญรินทร์

ระบบการควบคุมชายแดนที่รัฐมุ่งเน้นให้พื้นที่ชายแดนมีความเป็นสากล มีเข้มนวดและแข็งทื่อ (hard border) จึงไม่สามารถทำความเข้าใจกิจกรรมการค้าบางอย่างที่รัฐนิยามว่าเป็นการค้าอันกระบวนหรือเป็นการค้าเสรีได้อย่างครอบคลุม ผู้เขียนจึงเสนอมุมมองในการทำความเข้าใจวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมภายใต้การมองพื้นที่ชายแดนแบบยืดหยุ่น (soft border) ซึ่งไม่อาจจะเลยความสำคัญของกฎจารีตท้องถิ่น ระบบอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ยังดำรงอยู่ในพื้นที่ชายแดนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของระบบในการควบคุมพื้นที่ชายแดนในแต่ละยุคที่รัฐมีนโยบายในการควบคุมจัดการพื้นที่ชายแดนที่แตกต่างกันออกไป ผนวกกับเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยงานรัฐที่เข้ามาควบคุมกำกับพื้นที่ชายแดน ทำให้การดำเนินกิจกรรมการค้าข้ามพรมแดนของผู้ค้าลาวที่แม้ว่าจะถูกควบคุมกำกับภายใต้ระบบชายแดนผ่านกฎระเบียบกติกาสถาของรัฐ แต่กฎเกณฑ์ดังกล่าว ได้กลายเป็น “โอกาส” ที่เกิดขึ้นภายใต้ “ช่องว่าง” ทางการใช้อำนาจของรัฐ

ผนวกกับความเป็นท้องถิ่นชายแดน ที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์ ที่ทำให้ผู้ค้าลาวและสินค้าสามารถเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนได้ในสภาวะการไร้รูดจากกรอบกติกาของรัฐ

6. เอกสารอ้างอิง

- กนกวรรณ มะโนรมย์. (2554). *ชายแดนอีสานกับเพื่อนบ้าน: ข้อค้นพบทางวิชาการและนโยบายเชิงนโยบาย กรณีศึกษา กัมพูชามองไทย คนไร้รัฐ และเมืองคู่มือ*. อุดรราชธานี: ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- จักรกริช สังขมณี. (2561). *Limology: ชายแดนศึกษา กับ เขต-ชั้นวิทยาของพื้นที่ในระหว่าง*. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- _____ (2555). *สลายเส้นแบ่งพรมแดนไทย-พม่า. วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 24(1-2); หน้า 17-61.
- ชาย โพธิ์ธิดา. (2547). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล. (2561). *พลวัตการเคลื่อนย้ายและระบอบควบคุมชายแดน ไทย-พม่าบริเวณจังหวัด*
- แม่ฮ่องสอน. ใน ประเสริฐ แรงกล้า (บ.ก.), *ชีวิตทางสังคม ในการเคลื่อนย้าย (Social Life on the Move)*, หน้า 147-183. กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ผู้จัดการออนไลน์. (2556). *“ค้างาช้าง” ประเด็นใหญ่ในการประชุมไซเตส*. (ออนไลน์). สืบค้นเมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2562. เข้าถึงได้จาก: <https://mgronline.com/science/detail/9560000026525>
- พฤษ ภาณุวิไล. (2552). *พื้นที่ของการดำรงชีวิตในการค้าชายแดน: เขตแดนรัฐ พื้นที่ในระหว่างและภูมิศาสตร์แห่งการครอบงำ/ต่อต้าน. วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ฉบับพิเศษลุ่มน้ำโขงศึกษา*, หน้า 1-27.

- พฤษชัย เกาถวิล และเนตรดาว เกาถวิล. (2561). “ในระบบ” หรือ “นอกระบบ” พลวัตและความกำกวมของการค้าชายแดนในพื้นที่ชายแดนไทย – ลาว. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 30(2): 53-96.
- พฤษชัย เกาถวิล และสุธีร์ สาตราคม. (2554). MOU การจ้างงานข้ามชาติ: เสรีนิยมใหม่ การคุ้มครองแรงงานและการปรับยุทธศาสตร์การค้ากับควบคุมของรัฐ. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 7(3), หน้า 1-26.
- ธโรธร ตูทองคำ. (2555). หน่วยที่ 2 วิวัฒนาการสังคมระหว่างประเทศ ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ หน่วยที่ 1-8*. (ฉบับปรับปรุง). นครพนม: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช.
- ศุภมิตร ปิติพัฒน์. (2553). *เขตแดน / พรมแดน / ชายแดน*. กรุงเทพฯ: บริษัท สแควร์ปริ้นท์ 93 จำกัด
- สถาบันยุทธศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2557). *รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์การค้าตามแนวชายแดนของจังหวัดหนองคาย*. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย.
- Anderson J. and O’ Dowd L., (1999). Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies*, 33(7); 593-604.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Berg, E. & Ehin, P. (2006). What kind of border regime is in the making?: Towards a differentiated and uneven border strategy. *Journal of the Nordic International Studies Association*, 41(1), 53–71.
- Egbert, H. (2006). Cross-border Small-scale Trading in South-Eastern Europe: Do Embeddedness and Social Capital Explain Enough?. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(2); 346-361.

- Flynn,D. (1997). "We Are the Border': Identity, Exchange, and the State along the Benin-Nigeria Border," *American Ethnologist*, 24(2); 311-330.
- Niger-Thomas, M. (2001). Women and the art of Smuggling. *African Studies Review*. 44(2): page 43-70.
- Ong, A. (1999). *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham and London: Duke University Press.
- Walker, A. (1999). *The Legend of the Golden Boat: Regulation, Transport and Trade in North-Western Laos*. Doctor's Thesis. Australia: The Australian National University.